

Recenze — Reviews — Rezensionen

Ulrike Wels-Weyrauch

Die Dolche in Bayern

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, Band 15

Franz Steiner Verlag
Stuttgart 2015
XI + 155 stran, 57 tabulek, 12 obrázků
ISBN 978-3-515-11330-4

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče
středních Čech
Nad Olšínami 448/3, CZ 100 00
Praha 10
lubor.smejtek@uappsc.cz

Významná německá archeoložka, která je mimo jiné i autorkou dvou dílů této edice o závěscích v jihozápadním Německu a Bavorsku (*Wels-Weyrauch 1978; 1991*), se v recenzovaném svazku věnuje měděným a bronzovým dýkám z časového intervalu od kultury zvoncovitých pohárů po období popelnicových polí, nalezeným na bavorském území. Dýky obecně náležejí v rámci řady Prähistorische Bronzefunde se svými 15 díly ke zhruba středně publikovaným artefaktům, přičemž k nejlépe pokrytým oblastem tradičně náleží západní a jižní Evropa (10 svazků). Nicméně v tomto případě si velmi dobře stojí i bývalé Československo, odkud máme publikovány všechny měděné/bronzové dýky, což je celkem výjimečné, zejména co se týče Čech (cf. *Vladár 1974; Novák 2011*). Dýky a „sekerovité dýky“ jsou pak zpracovány i u našich severních sousedů, tedy v Polsku (*Gedl 1980*) a ve východním Německu (*Wüstemann 1995*).

Úvodní část studie U. Wels-Weyrauch obsahuje obvyklé, avšak v tomto případě poměrně stručné kapitoly, věnované dějinám bádání, chronologii, chorologii, pramenné základně, technologii výroby a také některým sociologickým aspektům (funkce, pracovní stopy, antropologický kontext, poloha dýk v hrobech, zvláštní výbava či uložení zemřelých v hrobech s dýkami, kombinace dýk se zbraněmi a/nebo nástroji v hrobech a depotech, sociální význam). Z Bavorska autorka k roku 2015 shromáždila celkem 602 kovových dýk, čtyři pískovcové licí formy na dýky a čtyři bronzová kování pochev z organického materiálu (dřevo, kůže?). Ve dvou případech se dokonce pozůstatky takového dřevěné pochvy dochovaly spolu s dýkami (Niederlauterbach, Obereglfing).

Pouze 32 exemplářů (cca 5 %) lze přiřadit kultuře zvoncovitých pohárů, přičemž sedm z nich jsou ojedinělé nálezy, zatímco ostatních 25 kusů pochází z hrobů. Téměř čtvrtina známých dýk náleží starobronzovým formám s trojúhelníkovitou čepelí a různě zaobleným týlem s nýty („Griffplattendolche“), dýkám s plnou rukojetí („Vollgriffdolche“) a sekerovitým dýkám („Stabdolche“). Středobronzové dýky se dvěma až čtyřmi nýty v týlu (oblém, rovném, hrotitým, rozšířeným, lichoběžníkovitým ad.) představují zhruba polovinu nálezového fondu a méně než 20 % pak tvoří dýky z období popelnicových polí spolu s formálně podobnými exempláři či atypickými dýkami různého stáří.

Celkem 26 ze 110 starobronzových dýk s různě zaobleným týlem a nýty jsou ojedinělé nálezy (z nichž čtyři pocházejí z mokřin, jedna ze sídliště a jedna z jeskyně), jedna byla patrně součástí depotu a zbývajících 87 exemplářů bylo objeveno v hrobových kontextech. Téměř polovina (6 ks) ze 13 bavorských dýk s plnou rukojetí byla součástí jednoho depotu, odkrytého v těsné blízkosti vodního toku (Ingolstadt). V šesti případech se jedná o ojedinělé nálezy (tři opět ve vlhkém prostředí – „Feuchtbodenmilieu“) a pouze jedna dýka s plnou rukojetí pochází z hrobu.

Z 22 jistých nebo pravděpodobných sekerovitých dýk jich bylo osm nalezeno ve třech depotech, uložených ve vlhkém prostředí blízko vody. Jeden zvláštní exemplář (Stücht) byl zjištěn u paty skalní plošiny a je pravděpodobné, že se rovněž jednalo o záměrné deponování, související v tomto případě s výrazným krajinným prvkem. Zbývajících 13 sekerovitých dýk představují ojedinělé nálezy, učiněné na výšinném sídlišti (1 ks), svazích kopců (3 ks) a osmkrát ve vlhké půdě (o jednom exempláři nejsou vůbec žádné bližší informace). Ze sídlištního kontextu (Karlstein) pochází zlomek licí formy na čepel sekerovitých dýk, zhotovené ze svoru (tj. přeměněné krystalické břidlice), tedy pro tento účel značně nevhodné horniny.

Ze sledovaného území se autorce podařilo zdokumentovat celkem 89 dýk se čtyřmi nýty v týlu, které jsou datovatelné do střední doby bronzové, resp. starší mohylové kultury (Br B). Tři pocházejí z depotů, osm jich bylo nalezeno v mokřinách a 52 v jistých hrobových kontextech (mohylách). Jedna dýka se čtyřmi nýty byla zjištěna na sídlišti, 26 exemplářů jsou ojedinělé/náhodné nálezy z mohyl či postrádají bližší nálezové okolnosti.

Jednoznačně největším počtem jsou mezi dýkami z Bavorska zastoupeny středobronzové čepel se dvěma nýty v týlu, kterých je v recenzované práci shromážděno 191. K nim je třeba přičíst dvě pískovcové oboustranné licí formy, z nichž jedna má kromě negativu dýky na zadní ploše ještě negativ hrotu oštěpu/kopí (Leiblfing). U druhého kadlubu je na jedné straně negativ dýky spolu s dlátem, zatímco druhá plocha sloužila k odlévání hrotů oštěpů (Margarethenberg a. d. Alz – společně byl v této „dílně“ nalezen i další kadlub na hroty oštěpů, doprovázený bronzovou sekerkou s lištami a keramickou nádobou).

Jedna dýka se dvěma nýty byla snad součástí depotu, 81 exemplářů (včetně jednoho kadlubu) lze považovat za ojedinělé nálezy, z nichž 10 pochází ze zamokřeného prostředí (šterkovny) či přímo z vody. Ze sídlišť známe čtyři tyto dýky a jednu licí formu („kovolitecká dílna?“), zbývajících 106 kusů je z hrobů, převážně mohyl.

Poslední větší středobronzovou skupinu tvoří dýky se třemi nýty v týlu, známé dosud z bavorského území v počtu 28, z čehož se v 15 případech jedná o ojedinělé nálezy. Jedna tato dýka byla nalezena v areálu výšinného sídliště (Ehrenbürg bei Schlaifhausen), a to zabodnutá kolmo do země, což evokuje poměrně reálný výklad, že jde o záměrné rituální uložení, označované také jako tzv. „jednokusové deponování“ („Einstück-Depot“). Funerální kontext je doložitelný pouze u 12 dýk se třemi nýty v týlu.

Jen menšina shromážděných dýk z Bavorska (52 ks, včetně jedné licí formy) spadá do mladší doby bronzové, resp. na počátek období popelnicových polí (stupeň Riegsee, Br D), kdy tento druh kovové industrie ve střední Evropě obecně na několik století mizí, aby se pak znovu rozšířil s nástupem doby halštatské, a to již převážně vyrobený z nového technického kovu – železa (některé vzácné exempláře thráko-kimmerijského typu ze stupně Ha B2–3 jsou ještě celobronzové, případně bimetalické, tj. mají bronzovou rukojeť, avšak železnou čepel – cf. např. *Salaš 2005, 67–68*).

Hlavní skupiny bavorských mladobronzových dýk představují dýky s plnou rukojetí, dýky s rámovou rukojetí („Rahmengriffdolche“), dýky s jazykovitou rukojetí („Griffzungendolche“) a dýky s řapem, opatřeným jedním až dvěma nýty („Dolche mit Griffplattenzunge“). Žádný z těchto exemplářů nepochází z depotu a pouze fragment pískovcového kadlubu na odlévání dýk s rámovou rukojetí zakončenou závěsným kroužkem byl nalezen na ploše sídliště (Oberdünzing). Ve 39 případech jde o ojedinělé nálezy (11 z nich v zamokřeném prostředí) a jen 13 dýk bylo zjištěno v hrobech.

Ze skupiny 62 formálně k dýkám s jazykovitou rukojetí analogických a zcela atypických dýk různé datace se deset nalezlo v šesti depotech a 30 exemplářů jsou ojedinělé nálezy, z nichž pouze jeden pochází z mokřiny a jeden ze sídliště. Ostatních 22 dýk bylo uloženo do hrobů. Kromě toho jsou ze sledovaného území známa ještě čtyři bronzová kování pochev dýk z organiky („Ortbänder“). Dvě jsou ze středobronzových mohylových hrobů a u zbývajících neznáme bližší náleзовé okolnosti.

Z autorčina kritického vyhodnocení pramenné základny vyplývá, že více než polovina dosud známých měděných/bronzových dýk z Bavorska (316 ks) pochází z hrobů, téměř jedna třetina jsou ojedinělé/náhodné nálezy bez podrobnějších údajů (196 ks) a jen 30 exemplářů známe z depotů. Je samozřejmě velmi pravděpodobné, že blíže nespecifikovatelná část tzv. ojedinělých nálezů, postrádajících jakékoli náleзовé okolnosti, představuje ve skutečnosti doklady votivního ireverzibilního uložení jednoho kusu bronzové industrie („Einzel-Deponierungen“), zvláště pokud by se jednalo o nálezy např. ze zamokřených areálů, okolí brodů, soutěsek, výrazných terenních útvarů (svahů a vrcholů kopců, úpatí skal apod.) či okrajů sídelních oblastí. Z prokazatelně vlhkého půdního prostředí (vršoviště, slatiny, bažiny, šterkovny ad.) pochází 46 dýk a na sídlištích (rovinných, výšinných, jeskynních) jich bylo zjištěno celkem 17.

Klíčovou částí publikace je katalog nálezů, uspořádaný víceméně chronologicky podle typologických skupin či forem a zahrnující základní dostupné informace o jednotlivých artefaktech (lokalita /katastr, obec, okres, vládní obvod Svobodného státu Bavorsko, poloha/, náleзовé okolnosti, stručný popis předmětu, metrika, průvodní nálezy, uložení, literatura) a částečně také o jejich časovém postavení a geografickém rozšíření. Poslední dva faktory jsou ovšem oproti zvyklostem v ostatních srovnatelných svazcích značně pokráčeny či většinou zcela chybí.

Soupis logicky začíná dýkami a dýčkami z konce eneolitu, resp. z období kultury zvoncovitých pohárů, které jsou v převážné většině ještě vyrobeny z mědi. Jsou zde zastoupeny hlavně exempláře s jazykovitou rukojetí (štíhlé dýky s delší úzkou rukojetí, dýky s kratší širší rukojetí) a objevují se i vyložené miniatury (forma Schönfeld, 3 ks). Dvě větší ploché trojúhelníkovité dýky s obloukovitým týlem a nýty (forma Safferstetten) jsou již datovány na přechod ke starší době bronzové. Podobně je tomu s rovnostannými trojúhelníkovitými miniaturami se dvěma či třemi nýty v týlu formy Oggau, které se vyskytly jak v hrobě kultury pozdních zvoncovitých pohárů, tak i jako již starobronzová pohřební výbava (Br A1).

Pro starší dobu bronzovou jsou charakteristické různé dlouhé trojúhelníkovité dýky s rovným, později i mírně prohnutým ostřím a mírně či více vyklenutým, případně spíše hrotitějším týlem, opatřeným dvěma až sedmi otvory pro nýty, které někdy zůstaly na místě. Z původně přinýtovaných rukojetí z organické hmoty (dřeva, kosti, rohoviny) se v běžném archeologickém náleзовém prostředí bohužel dochovaly nanejvýše otisky ve tvaru řeckého písmene Ω v patině na týlech dýk. Trojúhelníkovité bronzové čepele byly standardně odlévány ve dvoudílných formách, jak ostatně dosvědčuje i nález pískovcového kadlubu. V některých případech jsou čepele dýk zdobeny svazky sbíhavých rytých linií paralelními s ostřím, šikmo šrafovanými trojúhelníky či pásy a dalšími ornamenty v týlní části.

Autorka rozdělila tyto exempláře do dvou hlavních skupin na základě profilu čepele (převažuje plochý, zatímco střechovitý, resp. kosodělný průřez je v menšině) a v jejich rámci pak vyčlenila řadu občas jen mírně morfologicky se lišících typů a forem. V případě dýk s plochým profilem čepele se jedná o typy Wehringen, Mötzing, Nähermemmingen, Altglofsheim, Kronwinkl, Anzing a formy Straubing, Königsbrunn či Eisenstorf. Dýky se střechovitým průřezem čepele jsou v tomto svazku rozděleny na typ Malching a formy Nußdorf, Pullach, Kösching a Darshofen.

Velmi významnou a dá se říci, že i typologicko-morfologicky značně atraktivní kategorií starobronzových dýk představují tvary s plnou rukojetí, přitahující badatelskou pozornost dlouhodobě (cf. např. *Uenze 1938*; *Divac – Sedláček 1999*; *Schwenzer 2004*). Posledně citovaný autor evropské dýky s plnou rukojetí zcela nově rozřídil a jeho klasifikace se přidružuje i U. Wels-Weyrauch. Tři exempláře (ojedinělé nálezy; jeden na břehu Innu a jeden přímo v korytě Dunaje) podle této typologie náležejí baltsko-pádkému typu, který má litou rukojeť složenou ze dvou polovin spojených nýty (dříve byly označovány jako únětický typ – *Uenze 1938*, 31).

Jeden náhodný nález s vcelku litou dutou rukojetí a větším lichým počtem nýtů (9) s plochými roztepanými hlavicemi lze přiřadit k Schwenzerovu italskému typu 1. Depot z Ingolstadtu obsahoval šest dýk odersko-labského typu s jednodílnou dutou rukojetí litou na hliněné jádro, jen mírně skloněnými rameny a malým obloukovitým výřezem.

Jediný bavorský exemplář dýky alpského typu (švýcarský typ podle *Uenze 1938*, 24) byl nalezen teprve roku 2011 v kostrovém hrobě při archeologickém výzkumu (Friedberg). Tato dýka má charakteristickou kompozitní rukojeť, kdy bylo na dvoudílný trn zakončený hlavicí, který vybíhá z obloukovitých ramen přinýtovaných k týlu čepele, navlečeno obložení z organického materiálu, patrně dřeva, jehož pozůstatky se dochovaly uvnitř objímky hlavice. Zajímavé je i rozdílné chemické složení čepele (95,2 % Cu; 3,9 % Sn; 0,9 % Ag) a rukojetí (90,1 % Cu; 4,3 % As; 4,4 % Sb; 1,2 % Ag).

Sekerovité dýky, vyznačující se kolmým upevněním k delší násadě a lehce asymetrickým ostřím čepele (ploché či se středovým žebrem), někdy zakončené oblým hrotem, se v Bavorsku objevují ve variantě s širší čepelí (Unterschöllnach, depot s 6 exempláři) i s užší delší čepelí (4 ks). Stopy po organické násadě nejsou u těchto sekerovitých dýk doloženy, avšak ve dvou případech se dochovaly pozůstatky přinýtované kolmé bronzové tulejky (Aham, Brunnthal). Kromě jedné velmi dlouhé (40,2 cm) úzké hrotité sekery se třemi nýty s masivními kuželovitými hlavicemi v týlu (typ Stücht) je ze sledovaného území známo ještě deset malých i větších čepelí se třemi či čtyřmi nýty, které by snad mohly také náležet sekerovitým dýkám.

Na přelom starší a střední doby bronzové je datována čepel typu Sögel z Dolních Franků (Schonungen), která má délku 33,8 cm, charakteristickou rytkou výzdobu, střechovitý profil a výrazně rozšířený obloukovitý týl s pěti otvory pro nýty. Právě pro svoji délku bývají tyto exempláře, rozšířené především v oblasti mezi Labem a Vezerou, označovány za krátké meče, resp. mečíky.

Dýky ze střední doby bronzové jsou v této práci rozděleny do tří základních skupin podle počtu nýtů v různé tvarované týlní části, tedy na dýky se čtyřmi, dvěma a třemi nýty, přičemž toto pořadí odráží i určité chronologické sekvence. Delší i kratší štíhlé dýky se čtyřmi nýty v lichoběžníkovitě rozšířeném týlu čepele, které mohou mít kloboukovitou hlavičku nebo prostý tvar foku, případně se kombinovat (2+2) i lze datovat převážně do stupně Lochham (Br B), což platí i pro méně početné exempláře s okrouhlým či až trojúhelníkovitým týlem.

Poměrně značná variabilita středobronzových dýk se dvěma nýty v týlu čepele, podpořená jejich početným výskytem na bavorském území (192 ks), si vyžádala vyčlenění většího množství typologických tvarů (formy Bobingen,

Ostheim, See, Rottenried, Kicklingen, Lenting, Göggenhofen, Riedenburg-Emmerthal, Obereglfing, Haidlfing, Hatzenhof, Deinsdorf, Bergrheinfeld, lancetovitě dýky, dýky s trojúhelníkovitým týlem ad.), a to zejména na základě velikosti, morfologie týlní části a průřezu čepele. Tvar týlní partie kolísá od ještě trapézovitě, přes relativně rovnou či v různé míře vyklenutou, až po téměř hrotitou. Profil čepele může být poměrně plochý (čočkovitý), ale mnohem častěji je střechovitý (kosodélný), případně prohnutě střechovitý, nebo s okrouhlým středovým žebrem. Nejstarší dýky se dvěma nýty se objevují ještě ve stupni Lochham, avšak jejich největší rozšíření můžeme klást až do průběhu stupňů Göggenhofen (Br C1) a Asenkofen (Br C2).

Dýky se třemi nýty jsou oproti předchozím dvěma skupinám ve výrazné menšině (28 ks). Týl těchto exemplářů je oválný nebo oble trojúhelníkovitý až hrotitý, čepele mají střechovitý průřez či klenuté středové žebro, které může být po obou stranách doprovázeno paralelními žebírky. Časové zařazení bavorských dýk se třemi nýty se v podstatě omezuje na mladomohylový stupeň Asenkofen (Br C2). Pouze dýka z hrobu v Köferingu, kde byla v pohřební výbavě i jehlice s terčovitou hlavicí „českého typu“, ukazuje na jejich pravděpodobně přezívání až do pozdně mohylového období, resp. na počátek popelnicových polí (stupeň Riegsee/Henfefeld, Br D).

Nejmladší sledovanou skupinu dýk (s plnou, rámovou a jazykovitou rukojetí či řapem) z území Bavorska lze datovat již do staršího období popelnicových polí. Jednodílné dýky s plnou rukojetí ploše oválného průřezu (6 ks) byly odlévány vcelku ve dvoudílných formách a jejich čepele byly až na jednu výjimku (Westerhofen) opatřeny středovým žebrem. Tyto exempláře se objevují především v průběhu stupně Br D; pouze dýky s rukojetí výjimečně zdobenou svazky oběžných rýh (Niederhofen) můžeme na základě analogie z moravského depotu Hradisko 1 zařadit ještě na závěr mohylového období (cf. *Salaš 2005*, 66–67, tab. 6: 30).

Rovněž do stupně Br D spadá sedm dýk, odlišných také vcelku ve dvoudílných kadlubech a opatřených poměrně subtilní, konvexní rámovou rukojetí, zakončenou závěsným kroužkem, jaký známe i u některých soudobých typů nožů a břitev (ten je pouze u exempláře z lokality Nürnberg-Hammer nahrazen „hranatým okem“ lichoběžníkovitého tvaru). K nim je třeba připočítat ještě fragmenty poloviny pískovcové formy na výrobu tohoto typu dýk (Oberdüding).

Celkem 15 jednodílných dýk s jazykovitou rukojetí s postranními lištami a jedním až třemi nýty k upevnění střenky z organického materiálu náleží k typu Peschiera, který vyčlenil a pojmenoval již *R. Peroni (1956)*, a to podle významné severoitalské obchodní stanice s mimořádným množstvím nálezů bronzové industrie, ležící na jižním břehu jezera Lago di Garda. Tento charakteristický typ dýk je obecně datován na přelom pozdně mohylového období a časných popelnicových polí, přičemž pouze jeden bavorský exemplář z ne zcela jistého nálezového celku (Mantlach a. d. Laaber; mohyla?) by podle údajných průvodních nálezů mohl ukazovat ještě na mladomohylový horizont (Br C2). *H. Müller-Karpe (1959, 189, Abb. 23: 22)* považuje dýky typu Peschiera za vůdčí tvar jihoněmeckého stupně Riegsee (Br D).

S předchozím typem geneticky úzce souvisí šest jednodílných dýk s hladkou jazykovitou rukojetí, která je výrazně odsazená od čepele a opatřená jedním až třemi nýty. Relativně chronologické postavení těchto exemplářů rovněž nevybočuje z rámce stupně Br D a stejné časové zařazení lze předpokládat i v případě 17 dýk z území Bavorska, jejichž rukojeť má tvar mírně protáhlého, zaobleného až trojúhelníkovitě zahroceného řapu („Dolche mit Griffplattenzunge“) s jedním nebo dvěma nýty nad sebou a někdy také s oválným prožlabením v místě perforace rukojeti.

Na konec katalogové části autorka zařadila seznam 19 dýk formálně příslušejících k exemplářům s jazykovitou rukojetí či řapem, jakož i atypických dýk různého časového

postavení. Následuje soupis fragmentů čepelí s oboustranným ostrím, náležejících k blíže neurčitelným dýkám (18 ks) a v současnosti ztracených nebo na neznámém místě uložených dýk neznámého tvaru, které také nejsou pochopitelně vyobrazeny v tabulkové části (25 ks). Katalog pak uzavírají čtyři dochovaná kování (nákončí), jimiž byla zpevněna a ozdobena původní dřevěná/kožená pouzdra dýk.

V příloze je možné nalézt 86 analýz chemického složení kovu, provedených u celkem 60 převážně pozdně eneolitických a hlavně pak starobronzových dýk (některé exempláře byly měřeny na více místech: čepel + rukojeť + nýty). Naprostá většina uvedených rozborů (81) je převzata ze starší syntézy *R. Krause (2003)*. Pouze náhodný nález trojúhelníkovité dýčky s okrouhlým řapem, náležející kultuře zvoncovitých pohárů (Schönfeld), byl nověji analyzován v laboratoři Universität Erlangen-Nürnberg (K. F. Singer / K. Nigge) a vcelku překvapivě vykázal na tuto dobu značně vysoký obsah cínu (12,7 %). Je ovšem otázkou, nakolik byla z měřeného místa nejprve odstraněna vrstva povrchové patiny, která podle současných poznatků prokazatelně významným způsobem zkresluje výsledky rozborů právě ve prospěch cínu. Čtyři analýzy (Baldingen /čepel + nýt/ a Friedberg /čepel + rukojeť/) pak byly provedeny v Zentrallabor Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege (Ch. Gruber).

Svazek dále obsahuje standardní součásti, jako je seznam zkratk a literatury, muzeí a sbírek s uloženými artefakty, místopisný rejstřík a zejména velmi kvalitní obrazovou přílohu (kresebné tabulky nálezů /Taf. 1–43/, celková mapa lokalit /Taf. 44–45/, mapky rozšíření hlavních typů a forem dýk /Taf. 46–53/). Jindy obvyklá vyobrazení charakteristických nálezových celků zde bohužel chybí, avšak jsou částečně suplována zajímavými rekonstrukcemi polohy dýky a dalších bronzových milodarů na podkladě schematizované siluety postavy ve 12 antropologicky určených ženských (!) kostrových hrobech a v šesti hrobech s tzv. „ženskou výbavou“ (Taf. 54–56). Tradiční skládací přílohu (Taf. 57), prezentující názorně relativně chronologické postavení nejdůležitějších typů sledovaných artefaktů, tato cenná publikace naopak nepostrádá.

Literatura

- Divac, G. – Sedláček, Z. 1999:*
Hortfund der altbronzezeitlichen Dolche von Praha 6-Suchdol. Fontes Archaeologici Pragenses – Supplementum I. Praha.
- Gedl, M. 1980:*
Die Dolche und Stabdolche in Polen. Prähistorische Bronzefunde VI/4. München.
- Krause, R. 2003:*
Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee. Vorgeschichtliche Forschungen 24. Rahden/Westfalen.
- Müller-Karpe, H. 1959:*
Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- Novák, P. 2011:*
Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde VI/13. Stuttgart.
- Peroni, R. 1956:*
Zur Gruppierung mitteleuropäischen Griffzungendolche der späten Bronzezeit. Badische Fundberichte 20, 69–92.
- Salaš, M. 2005:*
Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Brno.
- Schwenzer, S. 2004:*
Frühbronzezeitliche Vollgriffdolche. Typologische, chronologische und technische Studien auf der Grundlage einer Materialaufnahme von Hans-Jürgen Hundt. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer, Band 36. Mainz.

Uenze, O. 1938:

Die frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche. Vorgeschichtliche Forschungen 11. Berlin.

Vladár, J. 1974:

Die Dolche in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde VI/3. München.

Wels-Weyrauch, U. 1978:

Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern. Prähistorische Bronzefunde XI/1. München.

Wels-Weyrauch, U. 1991:

Die Anhänger in Südbayern. Prähistorische Bronzefunde XI/5. Stuttgart.

Wüstemann, H. 1995:

Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland. Prähistorische Bronzefunde VI/8. Stuttgart.

Thorsten Rabsilber – Holger Wendling – Karin Wilschke-Schrotta

Der Dürrnberg bei Hallein. Die Gräbergruppe im Eislfeld

Mit einem Beitrag von Mona Abd El Karem. Teil I–II.

Dürrnberg-Forschungen, Band 10

Verlag Marie Leidorf GmbH

Rahden/Westf. 2017

Oba díly celkem 767 stran, 218

fotografických obrázků, 21 textových

tabulek, 23 fototabulek s nálezem,

16 plánů pohřebiště a množství

nečíslovaných kresebných tabulek

s nálezy jednotlivých hrobů

ISBN 978-3-89646-760-7

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1

chytracek@arup.cas.cz

Dürrnberg u Halleinu se svými čtými pohřebišti z doby železné nabízí bohatý pramen pro zkoumání pozdní doby halštatské a časně doby laténské. Představuje jedinečnou archeologickou krajinu nadregionálního významu, výzkum zde přináší mnoho informací a umožňuje hlubší poznání doby železné ve střední Evropě. Od roku 2012 jsou v Dürrnberg-Forschungen kontinuálně publikovány pohřební areály a desátý svazek této řady představuje nekropoli Eislfeld, co do rozlohy i počtu hrobů dosud největší pohřebiště na Dürrnbergu. V celém pohřebním areálu leží Eislfeld nejjižněji a svojí nadmořskou výškou 825 m reprezentuje také nejvýše položenou nekropoli. Pohřebiště je situováno nad lázeňským centrem Bad Dürrnberg a rozprostírá se podél zemské silnice L256. Nekropole zaujímá plochu 185 x 60 m a leží na přirozené terénní terase orientované ve směru západ – východ. První hrob se tu objevil v roce 1928, systematický kontinuální výzkum ale začal až v roce 1963 odkrytím hrobu 59. V následujících letech bylo až do roku 2003 prozkoumáno v nekropoli Eislfeld celkem 110 hrobů. V letech 2002 a 2003 se pomocí geofyzikální prospekce stanovily hranice pohřebiště, prozkoumány byly také poslední známé hroby a skončila tak skoro 40 let trávající výzkumná kontinuita archeologických výzkumů v Eislfeldu.

Doba užívání pohřebiště zasahuje časový úsek daný stupni Ha D1 až LT B1, jedná se o jednu z prvních nekropolí založenou na Dürrnbergu. Nejstarší hroby jsou rozptýleny bez rozpoznatelného těžiště po celém areálu. Na základě časněho zahájení pohřbívání v Eislfeldu byly početné starší pohřby z nekropole přisouzeny tzv. „generaci zakladatelů“, která na Dürrnbergu zahájila těžbu soli. U nejstarších pohřbů v Eislfeldu ve fázi Ha D1 se do hrobů přidávaly početné milodary, jejichž množství a kvalita propůjčovaly hrobům status přepychové výbavy. Těmto nákladně pohřbeným jedincům se přisuzuje počáteční iniciativa vedoucí k využívání nerostných surovin v Dürrnbergu. Autoři předpokládají, že se muselo jednat o ekonomicky a sociálně etablovanou skupinu, která své bohatství získala již dříve, nikoliv až těžbou místní soli. Nápadné je, že zvláště pro bohatě vybavené jedince z počáteční fáze obsazování pohřebiště byly zřizovány individuální hrobové komory, kam se následně umísťovali i další zemřelí. Nákladně vybavené pohřby žen s plechovými opasky, bohatými soubory bronzového nádobí nebo zlatým šperkem byly ale v hrobech uloženy obvykle samostatně.

Těžiště pohřebních aktivit leží v pozdní době halštatské (88 jedinců, 45 % pohřbů) a ve starším úseku časné doby laténské (63 jedinců, 32 % pohřbených). Pouze 11 jedinců můžeme jen obecně zařadit na přechod stupňů Ha D/LT A, jeden lze datovat jen všeobecně do časné doby laténské. Dva pohřby datované do stupně LT B značí ústup a konec pohřebních aktivit v Eislfeldu. Celkem 29 pohřbů nebylo možné časově zařadit.

Převažujícím způsobem pohřbívání je uložení zemřelého do dřevěné hrobové komory, která byla obložena kameny a následně překryta mohylou. Podoby komor odpovídaly obvyklému stavebnímu způsobu na Dürrnbergu. Podle sklonu terénu byla hrobová jáma zahlobbena do horského šterku, nebo byl hrob založen na povrchu terénu. Vzhledem ke sklonu svahu bylo často nutné ze strany údolí vytvořit z velkých kamenů horizontální úroveň pro hrob. Velikost komor se pohybovala mezi malými komorami o rozměrech 0,7 m x 1,1 m a velkými komorami o rozměrech 2,4 x 2,8 m. Vzhledem k intenzivnímu zemědělskému využívání a přirozené erozi nebyly na povrchu terénu identifikovány žádné zbytky mohylových náspů. Nálezy a nálezy situace se daly zachytit již po skrývce drnu v hloubce 0,1–0,25 cm. Průměrná velikost mohyl se obvykle pohybovala mezi 6–8 m, mohyly nad některými hroby měly ojediněle i větší průměr. Vedle mohylových hrobů byly také dokumentovány prosté jámové hroby, které nevykazovaly žádné stopy po dřevěných komorách nebo obložení kameny.

Na pohřebišti Eislfeld lze dobře doložit vertikální výstavbu dalších komor na těch již dříve založených. Dobrým příkladem je např. hrobový komplex K124 s vertikálním nárůstem hrobových poloh. Mohyla první stavební fáze byla snížena až na již existující komoru a na jejím stropě došlo k výstavbě druhé hrobové komory, kterou překryl nový mohylový násep. Ve třetí stavební fázi pak byl tento hrobový komplex doplněn o další komoru a prokazuje nepřerušenu kontinuitu pohřbívání, která trvala po několik generací. Také u hrobových komplexů K67, K80 leželo více komor různých pohřbů hustě vedle sebe a vznikl tak stupňovitě narůstající hrobový monument. Podobný fenomén tzv. „společně rostoucích mohyl“ byl na nekropolích Dürrnbergu pozorován již vícekrát. Osobně-emocionální nebo sociální vztah k jedincům pohřbeným v předcházejících starších komorách lze využít vzhledem k cílené prostorové vazbě mezi pohřbenými. Odpovídající sociální pouta prozrazuje také horizontální korelace postupných hrobových staveb. Kolektivní pohřby představují v Eislfeldu značně rozšířený fenomén. Hrob 268 obsahoval např. 7 pohřbených jedinců, mezi nimi i jedno malé dítě, doložený jsou tu kostrové i dva žárové pohřby. Počet jedinců pohřbených v dalších kolektivních hrobech se mění, např. hrob 77 měl pět uložených jedinců, v hrobech 85, 122, 125, 126 a 250 se zjistilo vždy po čtyřech pohřbených. Vedle různých kombinací hrobových komor, případně i mohylových krytů, byly v některých případech vloženy do mohylových náspů i dodatečné hroby v podobě jednoduchých kostrových nebo žárových hrobů. Jak dalece ovšem praxe dodatečného pohřbívání odráží právní nebo hospodářské rozdíly mezi pohřbenými jedinci či jejich potomky, zůstává zatím nejasné. Nové interdisciplinární zhodnocení precizně prozkoumaného a dokumentovaného pohřebního areálu v Eislfeldu rozšiřuje naše poznatky o hrobové manipulaci a praxi dodatečných hrobů. Rituální pohřební praxe zahrnuje někdy i opětovné otevření hrobů, komor a také vícestupňové postfunerální manipulace s mrtvými těly či hrobovými objekty a následně úpravy hrobových poloh. Zároveň v Eislfeldu nelze vyloučit ani výrazné přemísťování lidských kosterních pozůstatků či souborů milodarů, které odráží jiné antické porušování hrobů. Některé postfunerální zásahy lze interpretovat jako vykradení hrobu, dobu porušení však nelze určit. Dodatečné pohřby, případně jakékoli jiné sekundární otevření hrobové situace, vedly k dislokaci hrobových milodarů a kostrových pozůstatků dříve pohřbených.

V jihovýchodní oblasti nekropole se nachází několik lineárně a ortogonálně probíhajících zdí z nasucho kladebných velkých kamenů. Nelze rozhodnout, zda zdi sloužily jako terasy uzavírající plochu, nebo byly částí pohřebiště v užším slova smyslu. Vzhledem ke vzájemnému vztahu a orientaci zdí z bloků kamene a některých hrobů se však nabízí určitá architektonická souvislost. Zdi snad měly svojí monumentalitou zvyšovat vizuální působení některých hrobů. Horizontálně stratigrafický sled postupného obsazování pohřebiště nebylo možné rozpoznat, autoři jen konstatují ubývání hustoty hrobů směrem na západ.

Nekropole v Eislfeldu je birituální pohřebišťem. Většina pohřbených byla uložena v hrobových komorách v natažené poloze na zádech s rovně položenými pažemi po stranách a hlavou směřující k západu nebo severozápadu. V Eislfeldu je evidováno celkem 194 pohřbených jedinců, jedná se o 150 kostrových pohřbů, z nichž bylo 121 uloženo v dřevěných hrobových komorách. Jako u většiny ostatních dürrnberských nekropolí se tyto komory používaly vícekrát jako kolektivní hroby. Vedle kostrového bylo praktikováno také žárové pohřbívání. Na pohřebišti se odkrylo 38 žárových hrobů, z nichž 22 pocházelo z hrobových komor. Pozůstatky zemřelých chyběly v asi 8,8 % pohřbů, ale 18 jedinců mohlo být identifikováno na základě milodarů, i když se kostrový materiál nedochoval. Některé milodary byly spáleny se zemřelým, jiné byly do žárového hrobu uloženy nespálené. Přepálené kosti se ukládaly zřejmě i do organických schránek, např. vaků nebo dřevěných krabic. Žárový ritus se v Eislfeldu ujal již v pozdní době halštatské, těžiště však leželo v LT A, kam patří 17 žárových hrobů. Na dvou místech nekropole se nacházela žároviště. Ve východní části pohřebiště bylo zjištěno malé žároviště, ve středu nekropole leželo žároviště podstatně větších dimenzí, přičemž obě lze na základě nalezeného materiálu datovat především do LT A. Větší *ustrine* 2 bylo opakovaně používáno již od pozdní doby halštatské, ale žároviště 1 se využilo s největší pravděpodobností pouze jedenkrát.

Z celkové počtu 194 známých jedinců mohlo být 176 jedinců antropologicky zkoumáno. U 91 zemřelých je na základě dochovaného kostrového materiálu určeno pohlaví. Antropologická analýza rozlišila 48 mužů a 43 žen, určení u 6 jedinců zůstalo nejisté. Upřesnění však umožnila kombinace archeologických i antropologických poznatků. V Eislfeldu tak mohlo být rozlišeno 84 ženských kostí, 56 mužských, dva jedinci zůstali neurčitelní. Sleduje-li se stáří zemřelých, tak 54 jedinců bylo subadultních, 125 mohlo být zařazeno do skupiny dospělých, přičemž jen 29 zemřelých dosáhlo stáří *maturus* až *senilis*.

Muži měli specifické milodary zbraní, vyskytovalo se často kopí, také oštěp, meč nebo sekera. Pohřeb muže z hrobu 252 se sekerou s tulejí prozrazuje vazby k oblasti kultury Este.

K plné výbavě zbraní halštatských mužských hrobů patřila souprava tří oštěpů nebo vrhacích kopí doplněná o sekera. Rekonstruovaná délka ratiště kopí mohla dosahovat 1,9–2 m. K dalším milodarům, které se nalézají v hrobech se zbraněmi, patří rovněž koňské postroje nebo součásti vozu. Jen z hrobu 126 je k dispozici železná uzda, která charakterizuje pohřbeného jako jezdeckého válečníka. V hrobech 72 a 364 předpokládají autoři dřevěný čtyřkolový vůz, po němž zbylo pouze prázdné místo.

Muži i ženy byly vybaveni soupravou šperků a součástmi kroje. Ve spektru milodarů nápadně vystupují zvláště kvalitní spony, velké soustružené jantarové korále, také řada zlatých náleží, skvostně provedené bronzové jehlice s dvojitou spirálou a bronzové opasky. Spony a zápony v mužských pohřbech prozrazují běžný obraz mužské módy tehdejší doby. V hrobech s meči z období stupňů LT A i LT B1 se neukazují nijaké zásadní rozdíly ve způsobu nošení. Jedna nebo dvě šatové spony uzavíraly vždy plášť či oděv na levém nebo pravém rameni. Ženská výbava šperků byla bohatší na varianty jak v rámci jednoho kratšího časového úseku, tak i v delším období. Týká se to jak počtu a tvarů, tak i způsobu nošení.

Exemplární příklad ženské výbavy spon časné doby laténské poskytuje jedinec 2 z hrobu 70, který spadá do fáze LT A2. Dvě spony uprostřed prsou byly doplněny dvěma jinými, které se nosily na levé a pravé straně břicha. Další dvě spony ležely na pravém a levém stehně, snad mohly zapínat rozparek sukně. Některé ženské hroby z pozdní doby halštatské fáze Ha D2 a Ha D3 se vyznačovaly velkými soupravami náramků a nánožníků. Náramky zdobily většinou předloktí, na kotnicích žen se objevovaly sady tří až šesti nánožníků. Sady nánožníků nosily především dívky a mladší ženy, ne starší osoby. Stopy opotřebování ale ukazují, že se např. náramky nosily delší dobu. Pro halštatskou výbavu šperků jsou nápadné skvostné plechové opasky nebo tvarově podobné obruby pásků, které nosily ženy. Tyto opaskové plechy byly snad znakem halštatských matron patřících k elitě a jen ve zcela výjimečných případech se vyskytly u mladších žen (u antropologicky určených jedinců převažuje stáří *senilis*, doložení jsou 3 jedinci stáří *maturus*, 5 stáří *adultus*). V časné době laténské byly opaskové plechy vystřídány bronzovými opaskovými řetězy z tyčinkovitých článků. Jako vývojový spojovací článek autoři interpretují pasový kruh z hrobu 130 datovaný do stupně LT A. Pás zde byl kombinován s pozdně halštatskou sponou s ozdobnou nožkou. V obou hlavních fázích využívání nekropole je nápadné velké bohatství variant šperku náhrdelníků. Ve fázi Ha D3 vynikají jantarové náhrdelníky s velkými kruhy z jantaru, které zdobily ženy z jedenácti hrobů. V časné době laténské byly jantarové korálky a kroužky stejně oblíbeny, doplňovaly je však i skleněné korálky. Některé dětské, snad dívčí pohřby byly vybaveny individuálně složenými řetízků s amulety a jantarovými i skleněnými korálky, miniaturními sekerkami, zvířecími zuby nebo jinými ojedinělými vzácnými předměty.

Jako exotický a bohatství zprostředkující materiál par excellence se vynořuje zlatý šperk doložený v rozličných tvarech v hrobech obou pohlaví. V mužských pohřbech se ojediněle objevují zlatem plátované spony nebo malé kroužky, které snad sloužily jako ozdoba vlasů, nebo oděvu. Ženské hroby obsahovaly šatová spínadla, náramky, náušnice a další ozdoby hlavy. V mnohých ženských hrobech se našly jen ojedinělé zlaté předměty, např. zlatý drát, prsten, nebo malé drátěné kroužky. Zlaté náušnice byly nošeny v párech nebo jednotlivě po každé straně hlavy. Z hrobu 59 vyniká bohatá kombinace zlatých náramků a zlatých vlasových kroužků společně s dalšími prestižními milodary. K pozoruhodným nálezům patří také zlaté kuličky i zlaté vlasové kroužky z hrobu 353. Žena pohřbená v hrobě 73 byla vybavena zlatým náramkem, vícedílným vlasovým šperkem a zlatem plátovanou sponou. Sedlovité vlasové kroužky z hrobu 73 zdobily vlasy nebo čepec a soupravu šperků doplňovaly ještě velké duté koule ze zlata. Nápadná je pravidelná asociace s bronzovými nádobami, kterým se tyto bohaté hroby vyznačují.

V některých nákladně vybavených hrobech žen se objevují také zvláštní kultovní předměty. Vřetenovitá kultovní tyčinka s měsíční srpovitou výzdobou nalezená v hrobě 59 má paralely ve střední Itálii ze 7. stol. př. Kr., předmět lze interpretovat jako vřetenou nebo přeslici. Funkci hákovitého železného předmětu z pohřbu halštatské ženy v hrobě 68 hledají autoři také v kultovní oblasti. Všechny tyto výjimečné předměty z hrobů pozdně halštatských a časné laténské ženy zřejmě naznačují, že se jednalo o zvláštní osoby se speciálním věděním; prozrazují to např. cizí předměty tzv. *Semiophoren*. Dvakrát byly pozorovány rovněž milodary ulit šneků, v hrobě 118 vyplňovaly nádobu s kuželovitým hrdlem, v hrobě 119 tvořily součást hlavového šperku ženy. Autoři ulity interpretují jako relikv zprostředkování kouzla nebo symbol hojnosti.

Další specifickou kategorií hrobů představují dětské pohřby. Některé jsou ve srovnání s pohřby současných dospělých vybaveny skutečně bohatě. U dětí z hrobů Ha D2/3 se podle výpovědi módy kruhového šperku mohlo jednat o dívky. Dítě pohřbené v hrobě 271 nosilo běžné náramky

i nánožníky a mělo náhrdelník z velkých jantarových a skleněných korálků. Autoři nevyklučují, že mezi pohřby dětí s nánožníky charakteristickými pro ženský kroj, se mohli vyskytovat i chlapi. Pozdně halštatský pohřeb 7–8 letého dítěte z hrobu 133 byl uložen samostatně ve vlastní hrobové komoře. Časné laténské pohřby dětí z hrobů 71 a 77 byly vybaveny tradičními soupravami nánožníků a náramků i neobvykle bohatými šperky zdobícími hrdlo. Závěsek ve tvaru kola, drátěný trojúhelníkovitý závěsek, miniaturní sekerka i skleněné a jantarové korálky měly zřejmě funkci amuletů. V pohřbu dítěte se objevuje i výbava složená z početných nákrčníků, řetízků a náhrdelníků. Snad měla za všech okolností zajistit ochranu dítěte v hrobě i na onom světě, nebo usmířit ducha zemřelého člověka.

Mrtvým se do hrobu pravidelně dávaly potravinové milodary, které často provázely velký nůž a různě bohatý a rozmanitě kombinovaný soubor keramiky a bronzů. Kategorii nepřímých hrobových milodarů vztahují autoři právě k milodarům nádob, jídelním nebo tzv. masitým milodarům a k jejich úpravě používaným sekáčům. Velké prázdné plochy v hrobových komorách mohly být vybaveny také nedochovanými objekty z organických materiálů, např. dřevěným nábytkem, textiliemi nebo rostlinami. Ze 194 zjištěných jedinců mělo 16 masité milodary, 42 jedinců bylo vybaveno masem nebo pravděpodobně masem, jak prozrazoval sekáč, u 28 pohřbených ležel nůž. V jednotlivých časových fázích nekropole je podíl pohřbených s noží nebo masitými milodary různě vysoký, v Ha D byl okolo 48 %, v LT A/B byl jen 39 %. V celkové perspektivě bylo zjištěno 34 mužů (ca 18 %) a 37 žen (19 %) s milodary masa a nožů. Poměr pohlaví byl v Ha D vyrovnaný, v LT A/B se vyskytlo 19 ženských jedinců (asi 29% pohřbených v této fázi) a jen 9 mužů (14 %).

Vedle sekáčů a masitých milodarů poskytují bronzové nádoby i keramika s uvnitř uloženými milodary nápojů a jídel druhou rozhodující složkou tzv. nepřímé hrobové výbavy. Přibližně polovina ze 194 jedinců byla vybavena nádobami. Milodary nádob se přidávaly do hrobů již od založení nekropole v Ha D1, tato pohřební zvyklost však viditelně ubývala ve stupni LT A. Určité volné prostory mezi skupinami keramických a bronzových nádob snad naznačují případně další kontejnery z organických materiálů, pravděpodobná je přítomnost dřevěných nádob, nebo kontejnerů v podobě košů nebo textilních schránek. Autoři sledovali kombinace tvarů nádob v hrobech – ve většině případů se objevují kombinace jednoho vysokého tvaru a dvou širokých tvarů. Kombinace jednoho vysokého a jednoho širokého tvaru prozrazují milodary tekutin. Zvláště nápadné je to u dvou souborů se zobákovitými konvicemi a koflíky. Některé fragmenty nádob se již nedaly úplně rekonstruovat, v souvislosti s pohřebními ceremoniemi se mohly do hrobu dostávat i zcela zničené artefakty.

Zvláštní význam měly početné bronzové nádoby, které se do hrobů ukládaly především během stupně Ha D. Mezi toreutickými výrobky se nacházejí výjimečné kusy, např. ucho nádoby zdobené býčími hlavami. Početné jsou koflíky s páskovými uchy, nalezeno bylo vědro i četné bronzové kotle a mísy. Ve třech případech se vyskytlo více bronzových nádob v jednom jediném hrobě (hrob 138-2, 353, 373-1). Vysokou nákladnost pohřbů zde prozrazuje rovněž ostatní výbava, která tak odráží výjimečné sociální postavení mrtvých, případně jejich pozůstalých. Bronzová číše s loveckým výjevem zdobená ve stylu situlového umění nalezená v časné laténské hrobě 137 byla pravděpodobně vyrobená v Dürrnbergu. Pojetí její výzdoby podtrhuje důležitou pozici Dürrnbergu v nadregionální dopravní síti a dokládá transfer vůdčích myšlenek i duševních konceptů v prostoru východních Alp doby železné.

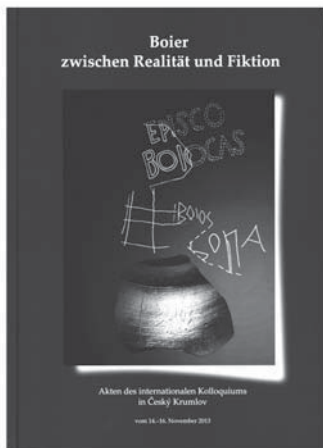
Rozsáhlá dvoudílná monografie představuje významnou práci, která zveřejňuje velmi cenný náleзовý fond z největšího pohřebiště na Dürrnbergu.

**Maciej Karwowski – Vladimír Salač –
Susanne Sievers /Hrsg./**

Boier zwischen Realität und Fiktion

Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov
vom 14.–16. 11. 2013

Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21

Dr. Rudolf Habelt GmbH
Bonn 2015
VII + 435 stran textu, 6 tabelí
a 154 černobílých i barevných obrázků
v textu
ISBN 978-3-7749-4001-7

Recenzoval:

Tomáš Mangel

Katedra archeologie
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, CZ 500 03 Hradec
Králové 3
tomas.mangel@uhk.cz

Sborník „Boier zwischen Realität und Fiktion“ představuje publikační výstup ze stejnojmenné konference, která se konala ve dnech 14. až 16. 11. 2013 v Českém Krumlově. Jejím předmětem bylo stále aktuální a do jisté míry kontroverzní téma kmene Bojů. Toto téma stále hraje v rámci interpretací doby laténské důležitou roli; pohled badatelské obce na danou problematiku ovšem není zdaleka jednotný. Právě názorová nesourodost, a z ní plynoucí potřeba kritické diskuze, se stala impulzem k realizaci konference i k následné publikaci přednesených příspěvků ve formě sborníku. Po úvodu, jehož autory jsou editoři svazku, následuje 23 příspěvků z pera 26 autorů. Sborník je rozdělen do dvou částí. První obsahuje pět obecněji pojatých příspěvků, část druhá je pak složena z regionálně zaměřených studií.

I. Allgemeinere überblicke

Svazek otevírá příspěvek rakouského historika *Rolanda Steinachera* „Ethnische Identität und die Meistererzählung von der Wanderung. Probleme der Frühgeschichte in Geschichtswissenschaft und Archäologie“ (s. 3–13). Autor se v něm zabývá možnostmi interpretací historických zpráv vztahujících se k Bójům. V této souvislosti upozorňuje na některé limity antických pramenů, které mohou jejich pochopení ovlivňovat. Náleží k nim např. postupný posun významu etnonym nebo v antice časté konvenční využívání migrací jako vysvětlení zásadních společenských změn a historických událostí. V závěru pak autor čtenáře seznamuje s různými aspekty užití etnonyma *Boii* starověkými etnografy, přičemž využívá řadu příkladů z mladších úseků protohistorie.

Příspěvek *Jana Bouzka* nazvaný „The story of the Boii“ přináší obhajobu tradičního kulturně historického pohledu na problematiku vývoje mladší doby železné v Čechách a na Moravě. Příběh Bójů, jenž je konstruován na základě kombinace informací z písemných pramenů s výpovědí nálezů archeologických, je zasazen do širšího evropského kontextu. Uváděné informace z velké části představují shrnutí již dříve prezentovaného autorova postoje k dané problematice (např. *Bouzek 2007*).

Podobně jako R. Steinacher se kritickým pohledem antické etnografie dotýká též *Karl Strobel*. Ve své stati „Die Boii – ein Volk oder nur ein Name? Zur Problematik von antiker Geographie und Ethnographie“ (s. 35–67) posuzuje význam písemných pramenů z hlediska jejich věrohodnosti

pro řešení problematiky Bójů, přičemž hodnotí i jejich současné interpretace. Zaměřuje se především na možnosti lokalizace bójských sídel i na identifikaci obsahového významu diskutovaného etnonyma. Strobel dospívá k přesvědčení, že písemné prameny nejsou k řešení takových otázek dostačující a mnohdy mohou badatele svádět na scestí. Termín *Boii* dle něj nelze chápat jako etnické označení užívané pro jedinou etnickou skupinu, proti čemuž argumentuje výskytem podobných etnonym v různých geografických oblastech. Nazírání Bójů jako jednotného kmenového celku autor považuje za pseudohistorický konstrukt, jehož kořeny sahají až do starověku.

Jiří Militký ve svém příspěvku „Die Boier und die Numismatik – Gegenwärtiger Stand der Forschung und die Möglichkeiten der Interpretation des Fundbestandes“ (s. 69–101) řeší otázku kmenové identity na příkladu numismatických pramenů z oblasti tzv. středoevropského bójského teritoria, které je konvenčně chápáno jako oblast dnešních Čech, Moravy, Slezska, jihozápadního Slovenska a severní části Rakouska. Ražba mincovních platidel je v této oblasti dlouhodobě dokumentována minimálně v rozmezí LT C1 až LT D, podle novějších zjištění však lze její počátky klást nejspíše do fáze LT B2b (*Militký 2018, 22*). Článek přináší nejen chronologický přehled zlatých i stříbrných ražeb z jednotlivých území, ale též informace o centrálních lokalitách s doklady intenzivního peněžního oběhu či jejich produkce. Opomenuty nezůstaly ani významné mincovní depoty. Ze srovnávacích analýz vyplývá, že pro středovýchodní Evropu představuje tzv. bójská oblast jakési krystalizační jádro mincovní produkce, kde k zavedení mincí jednoznačně přispěla znalost makedonským předloh. Je patrné, že produkci platidel zde doprovázela nejen značná vývojová dynamika, ale též regionální ikonografická variabilita. Za jednotlivé prvky celé oblasti lze pak pokládat nominálový systém, kterým se bójské teritorium odlišuje od okolních regionů. V závěru se autor ptá, jak může numizmatika přispět k řešení bójské otázky ve střední Evropě. I přes jisté komplikace, způsobené především nedostatečností pramenů písemných, vedou jeho úvahy k závěru, že uvedený monetární systém lze za určitých předpokladů skutečně se středoevropskými Bóji spojit. Jednoznačné řešení nám ovšem samotné numismatické prameny poskytnout nemohou.

Příspěvek „Zur epigraphischen Hinterlassenschaft der Boier“ (s. 103–113) od *Manfreda Hainzmanna* představuje komentovaný katalog epigrafických pramenů obsahujících bójská etnonyma. Až na ojedinělé výjimky byla většina z nich vytvořena až v průběhu prvních dvou staletí po zlomu letopočtu. Autor rozděluje epigrafické památky do tří kategorií dle předmětu užití diskutovaného etnonyma. Nápisů tak mohou s Bóji spojitvat celé community, konkrétní jedince či toponyma. Specifickou skupinu, již se ovšem autor hlouběji nezabývá, pak představují homonymní antroponyma shodného základu. Dle jeho závěrů lze téměř veškerá zaznamenaná osobní jména, stejně jako samotné etnonymum, klasifikovat z lingvistického hlediska jako keltská. Zvláštní pozornost je též věnována rozšíření epigrafických památek, které se objevují zejména ve středním Podunají, v severní Itálii, v Burgundsku a v okolí Bordeaux. Jejich prezenci autor vykládá jako doklad bójské přítomnosti.

II. Regionale Studien

Na začátek druhé, převážně regionálně laděné části sborníku zařadili editoři příspěvek *Vladimíra Salače* „Urboiohaemum, Boiohaemum und Böhmen“ (s. 117–148). Autor svou pozornost zaměřuje na přezkum významového obsahu choronyma *Boiohaemum*, které je tradiční historiografií již od 16. století považováno za označení „domoviny“ Bójů a zároveň, na základě jazykové podobnosti s latinským termínem *Bohemia*, ztotožňováno s územím České kotliny. Problém vidí zejména v tom, že se z původní hypotézy tradované generacemi badatelů postupem času stalo

dogma, o němž se příliš nepochybuje. Ve své snaze danou problematiku revidovat jde skutečně ad fontes. Provádí zevrubnou analýzu historických zpráv, stejně jako analýzy kontext, v němž se dané choronymum utvářelo, i genezi jeho významu. Tradiční lokalizaci historického *Boiohaema* následně konfrontuje s výpovědním potenciálem pramenů archeologických a numizmatických. Uvedené klíše postupně dekonstruuje a celé téma otevírá novým interpretačním možnostem.

Neotřelým způsobem k tématu přistupuje *Jan Kysela*. Jak v úvodu článku „The third life of the Boii“ (s. 149–158) uvádí, nezajímají ho ani tolik samotní Bójové, jako spíše to, jakým způsobem je daná problematika vnímána v českém vědeckém prostředí a co tento pohled ovlivňuje. Reaguje tak na tradiční chápání Bójů jako keltských obyvatel české kotliny. Stojí v pozadí tohoto pojetí skutečně politické manipulace či zakořeněná paradigma a je česká věda skutečně prochnutá etnickými a migračními teoriemi, jak soudí někteří zahraniční kolegové? To jsou otázky, na něž autor hledá odpovědi prostřednictvím rozkladu novodobé české historiografie. V závěru připojuje hodnocení ankety, s níž konfrontoval 30 badatelů, kteří se problematice doby laténské v Čechách věnují v současnosti. Z výsledků je patrné, že dnešní badatelská generace přistupuje k otázkám interpretací archeologického projevu mladší doby železné v kontextu (absentujících) historickými pramenů a etnických pojmů s mnohem větším respektem, než by se mohlo zdát.

Příspěvek „Bohemia and markers of La Tène communities in the Middle Danube region“ (s. 159–167) se zabývá možnostmi identifikace specifík v projevu regionálně odlišných komunit období LT C1 – C1/C2 uvnitř širší oblasti středního Podunají, označované konvenčně též jako tzv. bójské teritorium. Autorka *Natalie Venclová* svou pozornost věnuje mapování prostorové variability dvou skupin artefaktů – produktů mincovní a sklářské výroby – které vykazují chronologické a regionální odlišnosti a z hlediska identity je lze vnímat jako významné ukazatele. Výsledky analýz ukazují, že danou oblast sice charakterizuje jistá vnitřní různorodost patrná zejména v oblasti numizmatických pramenů, navenek se ovšem jeví jako relativně homogenní. Situaci lze interpretovat jako obraz několika regionálně diferencovaných komunit propojených na bázi společenských a ekonomických vztahů. Snahy identifikovat příslušnost tohoto konglomerátu v politické či etnické rovině ovšem vnímá jako ryze spekulativní.

Bójské téma našlo své místo také v moravské archeologii. Bójové zde jsou, stejně jako v českém prostředí, tradičně považováni za nositele laténské kultury; později se předmětem diskurzu v obou oblastech stali též Volkové-Tektoságové. Relevanci takových interpretací se z pohledu současné archeologie zabývá příspěvek *Alžběty Danielisové* „The 'Boii' and Moravia – the same but different“ (s. 169–182). Výchoziskem se jí stala komparace českého a moravského latěnu na základě vybraných kategorií archeologického projevu (např. monetární systém, projevy orientace v dálkových kontaktech, formy oppidální fortifikace aj.). Ačkoli jsou oba regiony v daném období úzce provázány, v kulturní orientaci Moravy se ukazují časové proměny: během LT B2 – C1 se přimyká více k oblasti středního Podunají a Karpatské kotliny, zatímco v průběhu LT C2 – D1 vzrůstá význam vazeb s českým územím. Zjištění pak vedou autorku k závěru, že projevy komunit obývající obě oblasti vykazují dílčí odlišnosti vycházející z rozdílných tradic a z rozdílného postavení regionů, rámcově je ovšem sjednocují zájmy jejich vládnoucích elit. Rozhodnout, zda se skutečně jednalo o Bóje či Volky-Tektoságy, archeologický záznam nedovoluje.

Kritický pohled na současné vnímání bójské problematiky ve středním Podunají přináší *Peter Trebsche* v článku „Das Wandern ist der Boier Lust? Quellenkritische Überlegungen zur Ethnizität latènezeitlicher Gruppen im mittleren Donaauraum“ (s. 183–209). Impulzem mu je značný posun poznání, který se odehrál během více než dvaceti let

od doby publikace posledních zásadních studií, které v rakouském vědeckém prostředí ovlivnily vnímání diskutované problematiky. Proměnu možností archeologického bádání lze registrovat zejména v oblasti prohloubení interdisciplinárního výzkumu, v posunu diskurzu směrem k otázkám identity a v neposlední řadě též v nárůstu objemu archeologických dat. P. Trebsche k tématu přistupuje multidisciplinárně a hodnotí jej z pohledu dnešní historie, archeologie i numizmatiky. Postupně se vyrovnává s tradičně přijímanou představou střeoevropských Bójů jako etnické skupiny, která se po roce 193 př. Kr. přesunula ze severní Itálie do dnešních Čech a později do Podunají. Jak lze očekávat, léta akceptovaný pohled na dané otázky autor z velké části dekonstruuje. Jediné co zanechává jako fakt, je umístění bójského teritoria v pozdní době laténské do oblasti západního Maďarska. Jiné lokalizace naproti tomu považuje za problematické.

Ve stati „Die befestigten Höhensiedlungen in der ‚Boischen‘ Donauzone“ (s. 211–223) poskytuje *Maciej Karwowski*, přehled laténských výšinných poloh z rakouského Podunají, které je na základě numizmatických pramenů konvenčně chápáno jako součást tzv. bójské zóny. Připomeny jsou též informace o významnějších nížinných sídlištích z uvedené oblasti. Výšinné polohy lze s ohledem na nízkou míru využívání i s ohledem na registrované prostorové vztahy k dalším lokalitám interpretovat jako součásti refugiálního systému v zázemí rovinných osad a neopevněných center. Výjimku představuje Oberleiserberg, odkud známe nejen stopy intenzivnější zástavby, ale též doklady specializované výroby i dálkových kontaktů. Obsazování výšinných poloh, k němuž došlo v LT C2, vysvětluje autor historickými událostmi spojenými s tažením Kimbrů a Teutonů, ukončení jejich funkce na přelomu LT D1 a LT D2 pak klade do souvislosti s kelto-dáckým konfliktem.

Bójové v Podunají se stali též předmětem článku „Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland“ (s. 225–242). Autorský kolektiv v čele s *Radoslavem Čambalem* se zaměřil na otázky významu oppida v Bratislavě. Autoři vycházejí ze stále se rozmnožujících archeologických nálezů, které dovolují pohled na problematiku tohoto centra bójského území ve středním Podunají stále posouvat. Z aktuálního chronologického obrazu osídlení oppida, je patrné, že jeho vznik navazoval na méně výrazné starší osídlení v LT C2 – D1, k razantnímu nárůstu jeho významu ovšem došlo až v průběhu LT D2. Počátek tohoto období spojují autoři s příchodem bójské populace z dnešních Čech. Akcentují přítomnost souvislosti s historicky zaznamenaným neúspěšným obléháním Noreie, jež kládou k roku 64/63 př. Kr. Příliv importů, ikonografie mincí typu Biatec i přítomnost kamenné architektury přímo na bratislavském hradním návrší ukazují na intenzivní vazby místních elit s římským prostředím. Do vývoje oblasti zasáhl nejspíš v letech 45/44 př. Kr. konflikt s Dáky. Působení Dáků zde ovšem mělo spíše epizodický charakter a bratislavské centrum se v určité, byť pozmeněné, podobě mohlo dožít až doby kolem zlomu letopočtu. Dle neustále přibývajících nálezů však lze předpokládat, že dané schéma není definitivní a jeho podoba se bude i nadále vyvíjet.

Problematikou středního Podunají se v příspěvku „Boiens de Bohême – Boiens de Pannonie“ (s. 243–251) zabývá též *Miklos Szabó*. Autor řeší různá pojetí lokalizace sídel střeoevropských Bójů a možnosti identifikace historického *Boiohaema*. Pomocí rozboru antických zpráv dospívá k již dříve publikovanému závěru, že se Bójové, kteří v roce 191 př. Kr. opustili severní Itálii, usadili ve středním Podunají. Naproti tomu obecně přijímanou lokalizaci *Boiohaema* do oblasti Čech odmítá. S odkazem na antikvaný názor *V. Ondroucha* (1959) ji pokládá za produkt politické manipulace s dějinami, k níž mělo údajně dojít v raném středověku (k tomu kriticky *Kysela* v recenzovaném svazku, 149–150). Lokalizaci bójského území do Panonie podle autora dále podporují též některé doklady kontaktů s italským prostředím.

V pořadí druhý numismatický příspěvek představuje stať *Evvy Kolníkové* „Münzprägung und Geldwirtschaft an der Ostgrenze der boischen Besiedlung – Forschungsergebnisse und Fragestellungen“ (s. 253–271). Autorka se v něm na příkladu tzv. bójského mincovnictví zabývá významem numismatických pramenů pro poznání geopolitické organizace a jejího vývoje ve středním Podunají během doby laténské. Východiskem se jí staly zejména nové mincovní nálezy z důležitých centrálních lokalit v koridoru Jantarové stezky a z území dnešního jihozápadního Slovenska.

Studiem významu nálezů laténských spon v nelaténských oblastech Polska se zabývá příspěvek *Andrzeje Maciatowicze* „Handwerk, Handel und Heirat? Neues über Kontakte der Boier mit den Germanen anhand von Fibelfunden“ (s. 273–293). Autor si klade otázky, zda a jakým způsobem mohou takové nálezy vypovídat o kontaktech s bójským prostředím. Analýzy ukazují, že o počátcích takových kontaktů lze uvažovat již v období LT C1 a v LT C2. Rozptýl nálezů v nelaténských oblastech, vázaný v tomto období zejména na východní Velkopolsko, západní Mazovsko či Kujavsko, lze chápat jako produkt přímých osobních kontaktů. Zásadní zprostředkující roli s jižně položenou bójskou oblastí hrály laténské enklávy ve Slezsku, zejména pak výrobní a distribuční centrum Nowa Cerekwia. Odlišný obraz ukazuje distribuce nálezů laténských spínadel z období LT D1 zahrnujících mimo jiné exempláře severoitalské provenience. Jejich rozšíření, které se nyní váže nejen na území středního Polska, ale též na pobřežní oblasti Severního moře, naznačuje spojitost s obchodem s jantarem. Důležitá centra, která se podílela na jeho organizaci, se dle výrazných koncentrací spon, doprovázených někdy též nálezy mincí, nacházela v Malopolsku, východním Velkopolsku, Kujavsku a ve východním Pomořansku.

Článek *Marko Dizdara* nazvaný „The Boii and their connections with the Scordisci – Contacts between central Europe and south-eastern Pannonia during the La Tène Culture“ (s. 295–308) mapuje kontakty mezi středoevropskou bójskou oblastí a Skordisky osídleným územím jiho-východní Panonie. Nejstarší středoevropské laténské prvky se v těchto končinách začaly uplatňovat ve výbavě ženských pohřbů již na počátku 4. století př. Kr. Chápány jsou jako projevy počínající „latenizace“ místních stále ještě jinak pozdně halštatských komunit. Spojení mezi oběma regiony bylo realizováno prostřednictvím důležitých komunikací procházejících západním Maďarskem a údolím Dunaje. Intenzifikaci obousměrných kontaktů, projevujících se opět především v rámci součástí ženského kroje, lze sledovat i v následujícím období, až do závěru doby laténské. Je otázkou zda tyto doklady odrážejí existenci obchodu a směny, nebo spíše přesuny jedinců či malých skupin.

O práci s archeologickými prameny opírá svou stať též *Ana Marić*. V příspěvku „Fibulae with the figure-of-eight decoration in the area of the Boii: testimony to their south-eastern connections“ (s. 309–321) se zabývá specifickými formami drátěných spon s osmičkovitou výzdobou. Jejich výskyt, dokumentovaný v celém úseku LT B1 – D, je charakteristický zejména pro oblast táhnoucí se od středního a západního Balkánu až na území Moravy. Autorka rozlišuje čtyři základní typy s několika variantami, jejichž užívání je chronologicky i geograficky vymezeno úžejí. Celkově uvedená spínadla chápe jako doklad dlouhodobých kontaktů mezi populacemi obývajících tzv. středoevropskou bójskou oblast a obyvateli jihovýchodních částí Evropy. Vazba nejstarších variant na první z uvedených oblastí pak naznačuje původ jejich ideje. Formální variabilita a geografická distribuce jednotlivých variant pak svědčí o postupné adaptaci daného konceptu dalšími komunitami.

Zcela odlišně k bójskému tématu přistupuje *Wolfgang David*. Jeho příspěvek „Boier zwischen Norditalien und dem Donauraum“ (s. 323–354), který vychází čistě z historických zpráv, přináší přehled informací o pobytu Bójů v severní Itálii a následně mapuje historické stopy jejich působení v dalších částech Evropy – v Galii a v Podunají.

Ačkoli se ojedinelé zprávy zmiňují o bójské přítomnosti v Itálii již během 4. století př. Kr., za nejstarší přesvědčivé sdělení lze v tomto směru pokládat až Polybiovu informaci o porážce Bójů Římany vázanou k roku 283 př. Kr. I pozdější historické zprávy pojednávají o italských Bójích výlučně v kontextu válečných událostí. Jejich sídla kladou mezi pohoří Apenin a údolí Pádu. Lze předpokládat, že zdejší obyvatelstvo tvořil konglomerát různorodých populačních skupin, které sem dorazily v několika vlnách ze záalpského prostoru. Až zde, na základě domácího etrusko-italského substrátu, docházelo k procesu formování společné „bójské“ identity. Termín *Boii* mohl původně představovat označení dílčí skupiny s vůdčí rolí, které bylo později přeneseno na veškeré obyvatelstvo tzv. *Gallie cispadany*. Význam bójského a senonského území umocňovala skutečnost, že tvořilo jakousi kontaktní zónu mezi keltským a antickým světem. Poslední zmínka o italských Bójích se pojí s rokem 190 př. Kr., kdy došlo k jejich nucenému vysídlení. Pouze u Strabóna nalezneme informaci, podle níž měl jejich přesun směřovat do Podunají. Taková migrace pak nepředstavovala jednorázový krátkodobý proces a jistě zasáhla široké území. Podle Davida to byl právě dlouhodobý kontakt Bójů s vyspělou mediteránní civilizací v Itálii, který poskytl přesídleným komunitám výhody, díky nimž v nově osídlených oblastech získaly vůdčí postavení ústíci ve formování identity podunajských Bójů. Pokud jde o geografické vymezení středoevropských bójských sídel, kloní se autor k závěru, že se nacházela kdesi v pásu ležícím mezi řekou Lech a severozápadní částí Karpatké kotliny, nejspíše mezi českým a západoslovenským územím. Dle písemných zpráv zde lze ovšem s přítomností Bójů počítat teprve po jejich odchodu z Itálie, tzn. po roce 190 př. Kr. Názory některých badatelů, kteří zde hledají výchozí oblast italských Bójů, jejichž kořeny spojují s lokálními kulturními projevy 6. a 5. století př. Kr. (např. *Drda – Rybová 1998, 15*), sice nelze zcela vylučovat, představují však produkt úvah bez náležitých opor v pramenech.

*Bernward Ziegau*s se ve svém článku „Boische Münzen in Süddeutschland – Fremde Prägungen mit überregionaler Gültigkeit?“ (s. 355–374) zaměřuje na problematiku nálezů tzv. bójských mincí mimo oblasti jejich produkce. Autor tak sleduje jejich výskyt, který je jinak svázán zejména s územím Čech, Moravy, Rakouska, jihozápadního Slovenska a jižního Polska, v širokém prostoru střední a jižní Evropy. Práce se opírá především o zevrubný přehled depotů, které takové ražby obsahovaly; v jižním Německu je pak sledován též výskyt bójských ztrátových mincí v sídlištním prostředí. Samotný termín „bójský“ autor nechápe v etnickém, nýbrž čistě geografickém smyslu. Výskyt bójských ražeb mimo tzv. bójskou zónu je jednoznačným dokladem dálkových kontaktů, které se velmi intenzivně projevují právě v oblastech Bavorska, jižně od Dunaje. V jejich pozadí mohly stát jak obchodní aktivity, tak různé sociopolitické aspekty. Zejména vysoký počet zlatých ražeb zaznamenaný v jihoněmeckém prostředí pak vypovídá o jejich široké oblibě. Je možné, že tento jev souvisí s vysokou ryzostí bójského mincovního zlata, díky níž mohly být tyto mince využívány též jako zdroj suroviny pro ražbu vlastních jihoněmeckých emisí.

Další dva příspěvky jsou zaměřeny na otázku vztahu Bójů, respektive *Boihaema* a dnešního Bavorska. Text historika *Matthiase Hardta* „Boier und Baiern?“ (s. 385–390) tuto problematiku znovuotevřítá na lingvistické a historické bázi. Autor dochází k závěru, že mezi oběma entitami existuje zjevný vztah, který je potřeba i nadále zkoumat.

Naproti tomu *Susanne Sievers* ve svém článku „Boier in Bayern?“ k danému tématu přistupuje především z úhlu archeologického (s. 375–383). Na základě aktuálního stavu poznání autorka reviduje některé dřívější názory, podle nichž bavorské území v době laténské náleželo k bójské sídelní oblasti, jinak tradičně kladené do severovýchodně situovaných oblastí Čech a Moravy. Autorka přináší přehled bavorských nálezů, povětšinou z Manchingu, jejichž četné

analogie lze hledat právě na českém a moravském území. Upozorňuje též na výsledky stronciových analýz lidských ostatků z Dornachu a z Manchingu, které v několika případech poukazují na severovýchodní původ příslušných jedinců. Prezentovaná zjištění poukazují na úzké vazby obou regionů, v případě obou výše uvedených lokalit pak lze uvažovat i o přítomnosti menších skupin migrantů z východolátského prostoru.

Holger Wendling ve svém příspěvku „Die Helvetier als Nachbarn der Boier – Kommunikation und Vernetzung galischer und ostkeltischer Räume“ (s. 391–409) nahlíží bójskou problematiku ve vztahu k Helvetiům, v jejichž společnosti je antické prameny často uvádějí. Z analýzy historických zdrojů vyplývá, že existence obou sousedících kmenů byla do jisté míry provázána. Otázka zní, zda a jakým způsobem se v archeologickém záznamu může tato provázanost projevit a zda lze obě uskupení chápat jako etnicky samostatně definované skupiny. Za tímto účelem autor porovnává archeologický projev mladší doby železné severního Švýcarska, jižního Německa a České republiky, tedy tří oblastí, které jsou s přítomností diskutovaných populací spojovány. Výsledky ovšem ukazují, že archeologické prameny v daném prostoru nedovolují identifikovat žádné teritoriálně definované skupiny, jež by bylo možné vykládat v etnické rovině. Naopak, většina analyzovaných kategorií svědčí pro silné vzájemné vazby, jež existovaly napříč sledovaným územím. V pozadí tohoto jevu lze spatřovat složitou síť klientských a hospodářských vztahů tehdejší vládnoucí vrstvy, která nebyla definována na bázi konkrétní kmenové příslušnosti.

Sborník uzavírá příspěvek „Les Boïens de Gaule: entre réalité historique et mythe archéologique?“ (s. 411–435), jehož autorem je Gilles Pierrevelcin. Autor zde prostřednictvím historických, epigrafických i archeologických pramenů řeší otázky přítomnosti Bójů v Galii. Příchod Bójů do Galie je historicky zachycen během Caesarova tažení a jejich prezence je díky Tacitovi a Pliniovi Staršímu ojediněle dokumentována též později. Mnohem skeptičtější autor pohlíží na výpovědní hodnotu antroponym zachycených prostřednictvím epigrafických památek, které lze obecně chápat spíše jako odraz individuální mobility než jako doklad přítomnosti rozsáhlejších bójských komunit. Ještě méně na daný okruh otázek odpovídají prameny archeologické. V žádném ze sledovaných regionů se nepodařilo archeologicky vysledovat jednoznačné doklady migrace početnější populace. Limity spatřuje autor i ve skutečnosti, že netušíme, z jakých konkrétních oblastí se historicky zachycený bójský přesun do Galie uskutečnil, a tedy jaké konkrétní archeologické projevy bychom s ním měli potenciálně spojit. Možnosti poznání přítomnosti Bójů v Galii se tak i nadále opírají pouze o naši důvěru či nedůvěru v prameny písemné.

Bójská otázka se zejména ve středoevropském kontextu stala předmětem zásadnějších badatelských diskuzí již během 1. poloviny 19. století (např. Palacký 1833; Zeuss 1839). Za tak dlouhou dobu se do názorového spektra vtělila řada předsudků a klíšé, o nichž se mnohdy nepochybuje. Recenzovaný sborník, který přináší aktuální přehled dané problematiky, proto představuje vítaný počín. Čtenáře, který by v něm hledal jednoznačné odpovědi na to, kdo Bójové byli, ovšem patrně zcela neuspokojí. To ovšem není negativum, spíše naopak. Sborník představuje hutný koncentrát názorů předních evropských badatelů, kteří se tématem Bójů v současné době zabývají. Ačkoli se jedná se o téma velmi úzce vymezené, souborná publikace pohledů mnoha autorů na stránkách jediného specializovaného svazku o to více demonstruje názorovou nejednotnost a rozmanitost přístupů, jež se na tomto poli uplatňují. Odpovědi jsou hledány s využitím pramenů historických, archeologických i numizmatických. Mnohé ze statí pak využívají mezioborový přístup a výpovědi jednotlivých kategorií pramenů provazují. Ihned po přečtení svazku je ovšem patrné, že výslednou podobu a směřování úvah jednotlivých

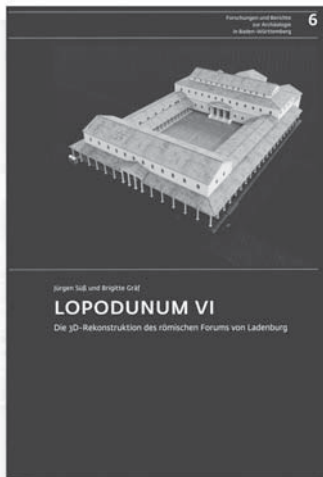
autorů často ovlivňují jejich badatelská východiska podmíněná regionálně, jindy zase jejich vlastní subjektivní postoje. V ojedinělých případech se dokonce nelze ubránit pocitu, že důležitou roli hrají utkvělé představy a toužebná přání. Na místě je zde příslovečné rčení „*Duo cum faciunt idem, non est idem.*“ Nežrídka se totiž stává, že dva různí badatelé, byť jejich myšlenky vycházejí ze stejné úzce limitované pramenné báze, dospívají ke zcela opačným závěrům. V tomto ohledu nám sborník nastavuje zrcadlo, do něž je někdy bolestivé pohlédnout. Chceme-li ovšem poznání (nejen) daného tématu posunout dále, je takový pohled zcela nezbytný. Celou situaci nelze vystihnout lépe, než parafrází závěru příspěvku Jana Kysely (s. 155): Při řešení bójských otázek můžeme usilovat o objektivitu, můžeme provádět detailní analýzy pramenů, celé téma můžeme učinit součástí rozsáhlých historických koncepcí, dokonce můžeme konstruovat romantické příběhy anebo můžeme být vůči pramenům skeptičtí. Neměli bychom se ovšem v žádném případě vzdávat diskusí, i když patně již nikdy v tomto směru nedostaneme jednoznačnou odpověď.

Literatura

- Bouzek, J. 2007: Keltové našich zemí v evropském kontextu. Praha – Kroměříž.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Militký, J. 2018: Keltské mincovnictví ve 3. a 2. století před Kristem v Čechách. Praha.
- Ondrouch, V. 1959: Historische Voraussetzungen für die Limesforschung in der Tschechoslowakei (Boiohaemum, Markomannen und die Banochoaimer). In: Limes Romanus Konferenz Nitra. Bratislava, 63–106.
- Palacký, F. 1833: O Bojích, nejstarším známém národu v českých zemích. Časopis českého museum 7, 412–425.
- Zeuss, J. K. 1839: Die Herkunft der Baiern von den Markomannen: gegen die bisherigen Muthmaßungen. München.

Jürgen Süß – Brigitte Gräf**Lopodunum VI**

Die 3D-Rekonstruktion des römischen Forums von Ladenburg

Forschungen und Berichte zur Archäologie in Baden-Württemberg, Band 6

Dr. Ludwig Reichert Verlag
Wiesbaden 2018
152 stran, 24 černobílých
a 54 barevných obrázků
ISBN 978-3-95490-298-9

Recenzoval:

Josef Souček

Národní muzeum
Oddělení pravěku a antického starověku
Václavské náměstí 1700/68, CZ 110 00
Praha 1
josef_soucek@nm.cz

Antické Lopodunum, dnešní Ladenburg, je jednou z hlavních římských lokalit na území Bádenska-Württemberska. Jeho výzkumu je věnována série monografií Lopodunum, jejíž šestý svazek je předmětem této recenze. Navazuje na svazek pátý, v němž Johannes Eingartner publikoval nálezy v oblasti fóra a baziliky, jejíž výzkum probíhal v roce 1911 a pak při záchranných výzkumech mezi lety 1984 a 1997. Šestý svazek je celý věnován interpretaci archeologických dat, architektonickému rozboru a virtuální rekonstrukci tohoto komplexu.

Architektonicky se v Lopodunu jednalo o uzavřený komplex, ve kterém bylo vlastní forum uzavřené ze čtyř stran vstupní halou, bazilikou a párem portiků, za nimiž byly řady *tabernae*. Z vnějšku se tak celý rekonstruovaný komplex jevil jako jedna stavba lemovaná ze tří stran portiky a až pohled zevnitř odhalil multifunkční komplex tvořící společenské a administrativní centrum Lopoduna. Archeologické důkazy i interpretace vedoucí k virtuální rekonstrukci jsou v publikaci prezentovány velmi strukturovanou formou. První kapitola se věnuje shrnutí předchozích výzkumů, stanovení metodologie zkoumání a rekonstrukce a typologie zkoumaného komplexu. Další desíť kapitol se pak věnuje jednotlivým stavbám nebo funkčním celkům, které tento komplex tvoří (bazilika, apside, postranní místnosti kolem apsidy, dvůr, vnitřní portiky, *tabernae*, vstupní hala, vnější portiky, mobiliář a bezprostřední okolí). Každá kapitola je členěna do subkapitol, které se věnují jednotlivým detailům popisované části stavby.

Virtuální rekonstrukce takového rozsahu je pro lopodunské forum poměrně odvážným počinem, protože i jeho půdorys je dochován velmi fragmentárně (chybí například jakákoliv data o samotném hlavním vstupu do komplexu), a do tak malých výšek, že je možné spekulovat o prakticky každém konstrukčním prvku, od výšky a materiálu podlah, přes počty a formy sloupů a architektonické dekorace, až po sklon střech. Archeologicky bylo identifikováno pět stavebních fází, přičemž rekonstrukce každé z nich zvlášť by byla pravděpodobně nemožná. Aby zabránili rozpadu rekonstrukce na stovky různých kombinací možných řešení, autoři rekonstruují komplex v jeho vrcholné páté fázi. Pro doplnění nedochovaných informací o stavbě, jako jsou například výška baziliky, sklon střechy nebo architektonické řády, porovnávají autoři lopodunský komplex s chronologicky a typologicky příbuznými stavbami na území říše,

z nichž některé jsou mnohem lépe dochované. Ve většině případů tak autoři pracují s různými variantami půdorysů, pohledů a řezů, jako by tvořili zjednodušenou stavební dokumentaci. 3D rekonstrukce v tomto případě není jen jakousi obecnou vizualizací, ale finálním produktem této „virtuální stavby“. Výhodou takového přístupu je, že při „virtuální stavbě“ naráží autor na otázky a problémy, které by jinak mohly být zcela opomenuty, například výšková návaznost staveb, řešení jejich osvětlení, nebo i způsob zajištění oken proti žlvtlům nebo vniknutí osob; i tyto detaily autoři publikace řeší, ačkoliv pro ně nebyly nalezeny žádné archeologické důkazy.

Exteriér lopodunského fóra je ve výsledku zcela zrekonstruován. Z interiérů se dostalo komplexnější virtuální rekonstrukce pouze baziliky a dvora s *tabernami* a portiky, jejichž podoba s patrem a bazilikálním osvětlením byla zrekonstruována na základě situací v Pompejích a v Herculanu. Bazilika je rekonstruována jako patrová stavba, s ochozem v prvním patře, na který vedou schodiště po stranách apsidy. Její architektonickou výzdobu bylo možné zrekonstruovat s určitou mírou pravděpodobnosti na základě nálezu fragmentu římsy, patky sloupu, fragmentu reliéfního klenáku a architektonických paralel. Apsida čnicí ze středu delší strany baziliky proti vchodu je rekonstruována pouze schematicky jako prostor k zasedání městské rady – *curia*. Na třech stupních by v ní bylo podle rekonstrukce místo pro zhruba 60 osob, přičemž v čele počítá rekonstrukce s malým pódiem pro *duumviry*. Vnější prostor dvora, portiků a *tabernae* dotváří v Lopodunu mobiliář soch a oltářů. Nevíme nic o jejich původním rozmístění a samotné dochované fragmenty jsou jen velmi malé, takže ani na většině výsledných obrázků rekonstrukce není tento mobiliář vidět. Na několika pohledech ale přesto zobrazené oltáře a sochy jsou, ale průsvitností je naznačen vysoký stupeň nejistoty rekonstrukce. Jisté je jen to, že dochované fragmenty dedikací se týkají Septimia Severa a možná i jeho rodiny.

Tato monografie je vzácným, ne-li unikátním, zástupcem pojetí, v němž je virtuální rekonstrukce považována za seriózní výstup výzkumu podložený archeologickými daty i paralelami, a nejen volnou interpretací sloužící pro prezentaci široké veřejnosti. Domnívám se, že právě tato publikace by mohla v mnohém sloužit jako vzor pro další aktivity v oblasti virtuálních rekonstrukcí architektury. Velmi špatně dochovaný komplex fóra a baziliky v Ladenburgu se mi ovšem nezdá pro takové detailní zpracování zcela vhodný. Je velmi dobré a užitečné zkonsolidovat archeologická data získaná díky urbánním výzkumům na ploše, která navenek již vůbec nejeví známky dávné přítomnosti tak velké a významné stavby. Z nevelkých pozůstatků základů a několika kamenných architektonických fragmentů je možné zrekonstruovat do jisté míry pravděpodobnosti v podstatě celý původní půdorys a pokusit se alespoň o hmotovou rekonstrukci původní stavby. Velká část publikace se ale věnuje detailům rekonstrukce struktur, které nejsou dochované ani fragmentárně a jakkoliv se velmi dobře opírají o paralely a univerzální pravidla římské architektury, na mnoha místech musí autoři přiznat, že nelze najít jednoznačnou odpověď a buď prezentují vedle sebe více možností, které jsou prakticky rovnocenné, nebo je finální výsledek kompromisem mezi více variantami. V tomto ohledu publikace naráží i na omezení papíru jako média pro sdělení informací tohoto typu. Domnívám se, že do budoucna bude možné podobné rekonstrukce snadno prezentovat i odborné veřejnosti digitální třírozměrnou formou, v níž budou zakomponovány a jasně odlišeny skutečné nálezy, rekonstrukce různého stupně pravděpodobnosti, i textový komentář.

Karl Peschel**Das elbgermanische Gräberfeld Großromstedt in Thüringen**

Eine Bestandsaufnahme

Römisch-Germanische Forschungen, Band 74

Verlag Philipp von Zabern
Darmstadt – Mainz 2017
287 stran, 15 obrázků, 187 tabulek,
4 přílohy
ISBN 978-3-8053-5148-5

Recenzoval:

Eduard Droberjar

Katedra archeologie
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, CZ 600 03 Hradec
Králové
Archeologický ústav SAV v Nitre
Akademická 2, SK 949 21 Nitra
droberjar@seznam.cz

Po devadesáti letech od první souborné monografie o žárovém pohřebišti Großromstedt (*Eichhorn 1927*) vychází v prestižní edici Römisch-Germanische Forschungen (RGF) moderní zpracování této důležité germánské lokality z přelomu doby laténské a doby římské. Lokalita Großromstedt (dříve též Groß Romstedt) nedaleko Výmaru (Weimar) ve Spolkové zemi Durynsko byla zkoumána již v letech 1907–1913 Gustavem Eichhornem (1862–1929). Další hrobové celky byly postupně zachraňovány v letech 1926, 1928 a 1950, navíc některé jsou bez označení roku nálezu uloženy v několika sbírkách a muzeích. Zatímco se čekalo na nové celkové zpracování naleziště, byla dlouhá léta citována právě Eichhornova publikace (resp. jednotlivé nálezy a hrobové celky).

Autorem recenzované knihy je emeritní profesor archeologie na univerzitě v Jeně dr. Karl Peschel (narozen 1934). Publikace není komplexním vyhodnocením lokality, ale katalogem nálezů a hrobových celků. Na pohřebišti bylo prozkoumáno více než 600 hrobů (v katalogu je popsáno a dokumentováno 614 hrobů a řada dalších ojedinělých nálezů).

Po úvodních pasážích (kap. I) o poloze a historii naleziště a jeho reflexi ve vědecké literatuře, se autor zabývá některými aspekty keramických nádob (kap. II). Hlavní náplň publikace tvoří katalog (kap. III). Ten je zpracovaný podrobně klasickým popisným způsobem podle jednotlivých hrobů a artefaktů. Součástí katalogu jsou kresebné tabulky náleзовých celků a celkový plán lokality, který již byl zveřejněn na vícerych místech.

V první publikaci o lokalitě (*Eichhorn 1927*) byla používána poněkud nepraktická označení hrobů, tj. rok nálezu/číslo hrobu, někdy dokonce rok nálezu, písmeno a pořadové číslo nebo i jinak (např. Grab 1908 E 23 nebo Grab 1910 n. d. či dokonce Grab Vor 1907 O 14). Např. pro rok 1908 písmeno E znamená, že hroby zkoumal G. Eichhorn a u písmene K byl autorem výzkumu Ph. Kropp. Tato označení převzal i K. Peschel v posuzované publikaci. Škoda, že nesjednotil číslování hrobů přehlednějším způsobem (např. podle arabských číslic od jedné dále) a do závorky mohl pak uvést původní názvy. Daleko lépe by se s hrobovými celky pracovalo a lépe by se citovaly.

Pokud jde o klasifikaci některých kovových artefaktů, zejména spon a militarií, autor používá pouze obecná typologická schémata, nejde do detailů. Dnes již víme, že některé předměty, především spony s prohnutým lučíkem (geschweifte Fibeln) jsou v literatuře detailně popsány a mají novou typologii (např. *Völling 1994*; *Bockius – Łuczkiwicz*

2004), která zásadním způsobem přispívá k podrobné chronologii konce doby laténské a počátků doby římské. Chronologie pohřebišť v Großromstedtu podle K. Peschla (Zeitgruppe 1–3, Beilage 2) ve stručnosti představená v této knize, vychází z jeho starších prací (např. *Peschel 1968*; *2011*) a nepřináší nové postřehy.

Jisté rozpory vyvolává autorova typologie nádob, podrobněji analyzovaná v samostatné kapitole (č. II, s. 27–66). K. Peschel vyčlenil tři skupiny v ruce tvarovaných nádob. První skupinu tvoří ostrohranné či ostře profilované situly (scharfkantige Situlen), které reprezentují typickou großromstedtskou keramiku (u nás se pro ni často používá pojem tzv. plaňanské poháry). Druhou skupinou jsou prohnuté situly (gewölbte Situlen), některé bez hrdla (tzv. časné teriny), jiné s vyčleněnými hrdly. Podle obecné typologie germánské keramiky by tedy nádoby s hrdly měly patřit spíše mezi teriny. Konečně do třetí skupiny řadí právě teriny (Terrinen). Zatímco mezi prohnutými situlami najdeme tvary bez hrdla i s odděleným hrdlem, teriny představují v zásadě nádoby shodné s prohnutými situlami bez hrdla. V autorově typologii je tedy značná nejednotnost. Do budoucna bude nutné typologii großromstedtské keramiky, a to nejen na eponymní lokalitě, sjednotit a zpřehlednit.

Autor dále popisuje a graficky znázorňuje detailní typologii okrajů všech tří hlavních keramických skupin. Lépe by ovšem bylo uvést v kresebném přehledu celé tvary těchto nádob, což by umožnilo snadněji srovnávat hlavní typy keramiky (někdy ještě členěné na podrobnější skupiny „Formengruppen“) mezi sebou. Autor věnuje pozornost rovněž stručné analýze výzdoby (Beilage 3 a 4).

K. Peschel se také zabývá keramikou točenou na kruhu (Drehscheibenkeramik). Analogie k nádobám z Großromstedtu nachází na pohřebišti v Dobřichově-PiCHOře, hr. 1. Podrobněji se této problematice věnoval *V. Salač (2011)*.

V literatuře se často v souvislosti s pohřebišťem v Großromstedtu, označovaném jako lokalita eponymní, používá pojem großromstedtská kultura (např. *Rieckhoff 1995*) nebo großromstedtský horizont (např. *Peschel 1968*). První, kdo pojem großromstedtská kultura (Großromstedt-Kultur) zavedl do odborné literatury, byli *Martin Jahn (1941)* a *Ivan Borkovský (1942)*. Karl Peschel naproti tomu není zastáncem pojmu kultura, ale soudí, že nálezy z uvedené lokality patří ke großromstedtskému horizontu, byť v něm následně vyčleňuje tři chronologické skupiny (sic!). To je ovšem dosti protichůdné.

Pod vlivem některých německých badatelů jsem se před léty pokusil vymezit pojem plaňanská skupina großromstedtské kultury na území Čech (*Droberjar 2006*). Bádání se od té doby posunulo dále. Domnívám se, že ani pojem kultura, ani horizont nejsou nejlepšími termíny, ale označení jako skupina Großromstedt s více fázemi nejlépe splňuje definování tohoto výrazného fenoménu polabských Germánů na přelomu doby laténské a doby římské. Detailně se věnuji novému vymezení skupiny Großromstedt (včetně nově navržené chronologie) v samostatné studii, která je před dokončením. Nejen kvůli této otázce je důležité, že tato klíčová lokalita byla nově publikována. Doufáme, že se objeví další studie s großromstedtskou problematikou, k čemuž recenzovaný katalog významně středněmecké lokality jistě přispěje. Prof. Karlu Peschlovi tedy patří dík, že ke svému životnímu jubileu (2014) rozsáhlé dílo dokončil.

Literatura*Bockius, R. – Łuczkiwicz, P. 2004:*

Kelten und Germanen im 2. – 1. Jhr. v. Chr. Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 58. Mainz.

Borkovský, I. 1942:

Ein neues germanisches Urnengrab der Großromstedter Kultur aus Südböhmen. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 18, 257–261.

Droberjar, E. 2006:

Plaňanská skupina großromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: Droberjar, E. – Lutovský, M. /eds./: *Archeologie barbarů 2005*. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference: Pozdně keltské, germánské a časné slovanské osídlení. Praha, 11–90.

Eichhorn, G. 1927:

Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Großromstedt. *Mannus-Bibliothek 41*. Leipzig.

Jahn, M. 1941:

Die ersten Germanen in Südböhmen. *Altböhen und Alt-mähren 1*, 64–93.

Peschel, K. 1968:

Der Horizont der Großromstedt im Rahmen der Eisenzeit des südlichen Mitteldeutschlands. *Zeitschrift für Archäologie 2*, 192–206.

Peschel, K. 1991:

Zur Chronologie und Struktur des elbgermanischen Gräberfeldes Großromstedt. In: Horst, F. – Keiling, H. /Hrsg./: *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Beiträge zu Grabbrauch, Bestattungssitten, Beigabenausstattung und Totenkult. Berlin, 131–155.

Rieckhoff, S. 1995:

Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. *Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa*. *Trierer Zeitschrift, Beiheft 19*. Trier.

Salač, V. 2011:

Zur Drehscheibenware der Spätlatène- und frühesten Kaiserzeit in Böhmen und in Mitteleuropa. In: Bemann, J. – Hegewisch, M. – Meyer, M. – Schmauder, M. /Hrsg./: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum*. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Bonn, 55–73.

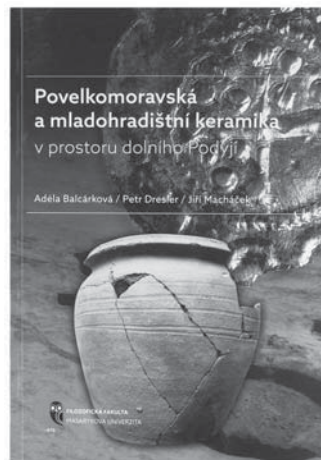
Völling, T. 1994:

Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75*, 147–282.

Adéla Balcárková – Petr Dresler – Jiří Macháček

Povelkomoravská a mladohradištní keramika v prostoru dolního Podýjí

Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 476

Masarykova univerzita

Brno 2017

648 stran, 236 barevných plánů, 206 barevných fotografií, 70 obrazových tabulek

ISBN 978-80-210-8865-8

Recenzovala:

Ivana Boháčová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1

bohacova@arup.cas.cz

Monografie, zaměřená jako jedna z mála na poznání keramiky mladší fáze raného středověku, vychází ve své stěžejní části z dizertační práce A. Balcárkové. Základní výsledky autorka publikovala také ve zhuštěné podobě v roce 2013 ve studii v takřka monotématickém čísle *Archeologických rozhledů*, které bylo věnováno oblasti dolního Podýjí. Vyhodnocována je keramika z Kostic – Zadního hrúdu, nově zkoumané neopevněné nížinné lokality v dolním Podýjí. Tato lokalita byla zkoumána plošným odkryvem v několika sezónách (2009–2011 a 2013), přičemž plocha výzkumu byla vytipována s ohledem na výsledky analytických povrchových sběrů, letecké snímkování a geofyzikální měření. Je výjimečná charakterem nálezů (včetně souboru mincí z období 2. pol. 10. – 11. století), díky němuž ji lze považovat za centrum druhého řádu. Menší část práce je katalogem sídlištních objektů a nálezů, získaných výzkumem, na němž se společně s autorkou podíleli další členové výzkumného týmu.

Hlavní část monografie je rozdělena do šesti kapitol. Úvodní stať obsahuje obecnější charakteristiku vzniku práce zejména v širším kontextu studia rané středověké keramiky mladšího, tj. povelkomoravského období na Moravě a prezentuje užité metody analýzy. Autorka upozorňuje na mezerovitost dosavadního poznání, zejména pokud jde o období 10. století. Zdůrazňuje význam zkoumané lokality z hlediska jak kvalitativních, tak kvantitativních vlastností získaného fondu, který je zcela jedinečný.

Druhá kapitola „Základní tendence vývoje povelkomoravské a mladohradištní keramiky na Moravě“ se zabývá nejen keramikou, ale (i když poněkud v rozporu s názvem této části) i obecnější problematikou daného období. Obsahuje např. jasně formulované stanovisko k periodizaci raného středověku, zejména k datování horizontu povelkomoravského, který oproti některým předchozím vymezením autorka omezuje na dobu 10. století a to v souladu jak s původním pojetím J. Eisnera, tak s výsledky novější studie zabývající se mladohradištní keramikou na Moravě (*Procházka – Peška 2007*). Autorka zde shrnuje také současné pohledy na příčiny zániku Velké Moravy (vliv přerušení cest, možná klimatická změna, vpád Maďarů spíše důsledkem změn, než důvodem kolapsu, vzestup od pol. 10. stol.) a vyjadřuje se i ke stavu současného studia dané problematiky. Zabývá se dějinami bádání, existujícími prameny, předkládá podrobný a cenný přehled stavu studia a detailně, na základě dosavadních poznatků, charakterizuje základní keramické horizonty doby povelkomoravské a mladohradištní na Moravě. V této kapitole, ale často i v kapi-

tolách dalších, srovnává raně středověkou produkci na Moravě a její vývoj se soudobou keramikou ze sousedních regionů. Nachází sice některé zcela dílčí spojitosti např. i s oblastí středních Čech, základní podobnosti v proměnách keramické produkce v širším středoevropském prostoru však nespatřuje. Upozorňuje také zcela oprávněně na zásadní problém studia keramiky raného středověku v Čechách – totiž minimální provázanost poznatků a přetrvávající absenci jednotného deskripčního systému. Na druhou stranu lze podotknout, že základní tendence proměn zaznamenaných ve středních Čechách, jakými jsou nástup nové morfologie (zásadní proměna profilace okrajů, vnitřní odsazení hrdla nádob zvláště v podobě specifického tzv. límcovitého odsazení posléze vyvinutého do krčku u nádob s kalichovitou profilací okrajů) i proměny výzdobných prvků (zvláště ústup hřebenové výzdoby, nástup jednohrubého a v úzké periodě výskyt dvouhrotého rydla) na přelomu středohradištního a mladohradištního období (cca od závěru 9. do poloviny 10. stol.) a výrazná proměna tvarosloví okrajů v nejmladší fázi raného středověku (cca po pol. 11. stol.) koresponduje s prezentovaným vývojem na Moravě, i když v detailech se samozřejmě keramika v obou regionech značně odlišuje.

Třetí kapitola je věnována podrobnému popisu použité metody zpracování keramického souboru ze zkoumané lokality. Ta vychází z prací E. Neustupného a J. Macháčka, kde jsou archeologická data formalizována, rozložena na entity (strukturující prostorové prvky) a kvality (vlastnosti zahrnující jak vlastnosti prvků, tak vlastnosti inventáře, který obsahují) a pro jejich vyhodnocení je využito statistických metod. Deskriptivní systém navazuje na systémy J. Macháčka a R. Procházky, které rozšiřuje o některé nové znaky. Zahrnuje technologické, morfologické i výzdobné znaky keramiky. Validace dat je pak prováděna na základě tzv. externí evidence, tedy pomocí dat, která nevstupovala do statistické analýzy, nebyla součástí deskriptivní matice a jsou tak zcela nezávislá, ale s analyzovaným souborem archeologických pramenů souvisí.

Čtvrtá kapitola nese název „Kostice – Zadní hrůd v kontextu raně středověké Moravy“. V úvodní části se autorka věnuje základní charakteristice zkoumané polohy (celkem téměř 3000 m²), na nichž bylo zjištěno 180 sídlištních objektů, několik desítek kůlových jam a ojedinele i hrobové celky. Z toho cca 90 % objektů náleželo ranému středověku, zbývající část pak pravěku a protohistorickému období, zachyceny byly také dva recentní žlaby. Následuje rámcový popis nálezového souboru i metod terénního výzkumu. V této souvislosti lze podtrhnout skutečnost, že při něm byla používána síta s oky cca 0,5 cm, což přispělo k nálezům početného souboru mincí. Součástí fondu se staly i drobnější běžně neinventované keramické zlomky. Na druhou stranu u zvrstvených výplní objektů byla po přirozených vrstvách rozebírána vždy jen polovina výplně. Další část kapitoly se zabývá genezí nálezočných celků, tedy transformačními procesy. Postihnout rozdíl v tvorbě výplní objektů (rozlišit primární, sekundární a terciální odpad) se autorka snaží pomocí evidence fragmentarizace keramických zlomků. Indicie objektů s primárním odpadem výzkum nezachytil, autorka se přiklání k tezi, že převážnou část výplní tvoří obsah terciální.

Následná podkapitola obsahuje charakteristiku nálezočných souborů starohradištního a středohradištního období z jednotlivých objektů. Nejpočetnější soubory středohradištní keramiky (nad 90 zlomků) byly pomocí analýzy hlavních komponent porovnány se soubory z lokality Břeclav-Pohansko a vybrány čtyři faktory, charakterizující deskriptory významné pro daný soubor. Tématy dalších podkapitol je fragmentarizace povelkomoravské a mladohradištní keramiky, kde byla sledována především hmotnost keramických zlomků (údaje o velikosti se objevují, tato kategorie tedy nebyla opomenuta, ale zřejmě nebyla zařazena mezi reprezentativní znaky, které vstoupily do druhého stupně analýzy), obsah keramiky v tzv. homogenních výplních ob-

jektů ve vztahu k úrovni výplní, hustota rozložení keramických fragmentů i otázka intruzí a definován je tzv. standardní soubor keramiky zkoumané lokality. Druhá část čtvrté kapitoly je těžištěm celé práce. Popisuje primární deskriptivní systém. Jednotlivé znaky jsou definovány slovně, typy výzdoby, jejich kombinace a morfologie okraje a hrdla a značky také kresebně. Pro postžení morfologie okrajů je zvolen jednoduchý výstižný a logický termín, vesměs odvozený od běžných geometrických tvarů, který je snadno aplikovatelný i na jakékoliv soubory mimo sledovaný region. Procentuální zastoupení jednotlivých deskriptorů v souboru mladohradištní keramiky je prezentováno grafy. Komplexní databáze evidující proměnné zahrnuté v primárním systému byla pak využita k vytvoření sekundárního deskriptivního systému, opírajícího se o procentuální zastoupení nejvýznamnějších znaků v objektech. Následná analýza pracovala pouze s reprezentativními keramickými celky (33 entit s více než 90 fragmenty keramiky) popisovanými vybranými 59 kategoriemi keramických znaků. U těch byly sledovány faktory, vysvětlující více než 5 % rozptylu korelační matice. Vlastní čísla, charakterizující nejvýznamnější sledované faktory dosahují hodnot 9,2–2,2. Soubory s podprahovým počtem zlomků byly vyhodnocovány empiricky a jednotlivě. Na základě této analýzy byly rozlišeny čtyři vývojové fáze povelkomoravské a mladohradištní keramiky (RS4 I–IV), které pak byly ještě podrobeny statistické analýze pomocí metody hlavních komponent s cílem dosáhnout detailnějšího chronologicko-typologického členění definovaných keramických skupin. Výsledky byly na závěr validovány komparací s keramikou získanou odkryvem realizovaným na téže lokalitě v roce 2013 i se soubory z dalších obdobně datovaných lokalit v rámci širšího regionu (včetně vybraných lokalit z Dolních Rakous, Slovenska i Čech).

Závěrečné podkapitoly této rozsáhlé a sěžejní části – vyhodnocení povelkomoravské a mladohradištní keramiky z lokality Kostice – Zadní hrůd (kapitola 4) jsou souhrnem získaných poznatků. Charakterizovány jsou rozlišené keramické horizonty, z nichž vychází rekonstrukce sídelních horizontů a formulován status lokality Kostice v kontextu Moravy doby knížecí.

Výsledně shrnutí autorčina pohledu na keramickou produkci studovaného období představuje kapitola pátá s názvem „Keramika z dolního Podyjí ve světle nových výzkumů“, v níž autorka rekapituluje předchozí zjištění včetně základních charakteristik čtyř hlavních vydělených keramických horizontů. Následná šestá kapitola je závěrem, v němž autorka kromě celkového přehledu dřívějších zjištění zdůrazňuje význam a výjimečnost pramenů, které přinesl moderní výzkum lokality, jejíž existence spadá z velké části do 10. století. Důležitost pramenného fondu podtrhuje i získání neobvykle rozsáhlého souboru raně středověkých mincí, z nichž nejstarší spadá do 2. pol. 10. století (imitativní ražba před rokem 976), a které poskytují oporu pro propojování keramických souborů s daty absolutní chronologie. Autorka se znovu vrací i k tématu stavu studia keramiky mladšího raně středověkého období na Moravě. Poukazuje na absenci analýz geneze nálezočných celků a jejich homogenity. V této souvislosti zdůrazňuje význam vícerozměrných analýz dat, zejména v případech nedostatečné stratifikace.

Knihu uzavírá samostatně pojatý „Katalog sídlištních objektů a nálezů“, tvořený evidenčními tabulkami a fotografickou a kresebnou dokumentací.

Publikace je ve svém ohledu výjimečnou prací, která se pokouší na rozsáhlém pramenném fondu z nově zkoumané lokality v dolním Podyjí postihnout keramickou produkci i obecnou problematiku především dosud málo známého období 10. století a následného vývoje v raném středověku. K vyhodnocení keramiky používá zejména vícerozměrné statistické analýzy a to pro komparaci jak dílčích nálezočných kontextů lokality, tak v menší míře pro porovnání

starší části fondu s velkomoravskými lokalitami. Současně práce přináší rozsáhlý přehled současného stavu studia raně středověké keramiky i v širším střeoevropském regionu a pokouší se o porovnání základních tendencí vývoje tohoto klíčového archeologického pramene. V maximální míře se snaží v detailu popsat metodické postupy a deskriptivní kritéria, které ve své práci používá a které v měřítku České republiky zatím zdaleka k běžně užívaným metodám práce nepatří. Nevyhýbá se však ani tradičnímu přístupu a hledání analogií v případech statisticky nevýznamných souborů.

Z hlediska uživatele méně obeznameného s používáním statistických metod a pracujících běžně se soubory z dlouhodobě fungujících lokalit s dochovaným kulturním souvrstvím v podobě až několikametrových stratifikovaných středověkých terénů (včetně tzv. nosných stratigrafií i možností komparace stratigrafických záznamů, opakovaně zachycujících shodné události), vyvstávají však některé otázky, týkající se výpovědních možností užitých metod i dosažených výsledků.

Zdá se, že základní obecné vývojové tendence keramické produkce autorčino členění mladší raně středověké keramiky do čtyř fází postihuje. K jejich definici dospěla autorka analýzou keramiky z jednotlivých objektů na základě statisticky nejvýznamnějších souborů a výsledků faktorové analýzy. Ovšem sama autorka upozorňuje na skutečnost, že výplň většiny objektů tvoří terciální odpad, fragmentarizace keramických zlomků nasvědčuje různým typům zánikových procesů, přičemž nebyl zjištěn zásadní rozdíl mezi soubory z homogenních i heterogenních výplní objektů. O zčásti řízeném zaplňování objektů sekundárním odpadem pak uvažuje na základě analýzy cca u 1/3 objektů. Skepsis, panující u části odborné veřejnosti ohledně výpovědních možností využití statistických analýz pro vyhodnocení inventáře z výplní objektů, jejichž geneze je výslednicí mnoha faktorů a u nichž chybí stratigrafický vztah ke kulturnímu souvrství, tak ani poměrně věrohodné výsledky analýzy rozptýlit nemohou. I z prezentovaných tabulek inventáře z jednotlivých objektů je na první pohled vzhledem k různorodé morfologii i typům výzdoby zřejmé, že soubory často obsahují poměrně velkou část reziduální keramiky. Je otázkou, zda by v případě tak výjimečných lokalit, k jakým nesporně Kostice – Zadní hrůd náleží, nebylo vhodnější analyzovat soubor jako celek a pokusit se pomocí aplikace obdobných metod, jaké byly užity pro analýzu z výplní objektů, nalézt shody mezi jednotlivými deskriptory a definovat tak exaktně typy keramické produkce podle vzájemné vazby keramické hmoty, morfologie a výzdoby. Takovou definici v předkládané publikaci postrádáme. Na základě opakujícího se výskytu definovaných typů ve výplních objektů by pak bylo zřejmě možné dospět k detailnějšímu rozvrstvení keramických horizontů. Další členění základních v publikaci vymezených horizontů předpokládá také sama autorka. Podle současných poznatků o proměnách středočeské produkce srovnatelného období, jejichž až nápadnou obdobu (viz výše) lze v prezentovaném souboru zaznamenat, získaný keramický soubor detailnější poznání zřejmě umožňuje. Na druhou stranu posuzujeme-li keramiku pouze na základě prezentované dokumentace a neznáme-li detailně keramiku daného regionu z autopsie, mohou nám některé jevy, podstatné pro charakter produkce daného období, uniknout.

Určité nejasnosti vyvstávají ovšem i pokud jde o datování keramiky, opřené dle autorčina konstatování o výjimečný soubor mincovních nálezů a to především u nejstaršího horizontu i u prokazatelnosti hiátu ve využívání lokality v 1. polovině 10. století. Početný soubor mincí a dalších drobných nálezů, získaný z lokality a dokládající jednoznačně její neagrární charakter, je opravdu jevem zcela výjimečným. Na jeho základě je lokalita oprávněně označena jako centrum druhého řádu s řemeslnicko-obchodní funkcí. Vysoká je i koncentrace nejstarších mincí (5 exemplářů datovaných před rok 976 nebo do jeho blíž-

kosti). Jednu z nich, pocházející z objektu 73 (imitativní ražbu, datovanou před rok 976), obsahujícího keramický soubor přiřazený k nejstaršímu velkomoravskému keramickému horizontu RS4 I a působící „poměrně jednotně“, autorka označuje za významný pramen, který „pomáhá blíže chronologicky zařadit všechny atributy tohoto celku, zejména pak keramiku“ a který umožňuje „vyslovit předpoklad, že převážná část keramiky z nálevoého celku z objektu 73, která pochází primárně z uložení v hloubce 0–20 cm, charakterizuje podobu keramické produkce v pokročilé fázi 10. století – zřejmě až v jeho poslední třetině.“ K okolnosti, že nálevoý kontext mince ve výplni objektu je jinak označen (292), než keramika (291), se autorka ale nijak nevyjadřuje (jedná se patrně o bázi vrstvy s keramikou, ani to však nezaručuje současnost uložení mince a keramického souboru). Jako stratigraficky starší je pak kresebné dokumentována výplň (kontext 294, s. 469) objektu 81, jejíž inventář (opomenutý v inventáři kontextu na s. 326–327) je rovněž datován do fáze RS4 I. Vyobrazená část inventáře (5 ks zlomků) však jednoznačně vykazuje mladší charakter, než soubor z objektu 73. Mince leží na stykové ploše mezi oběma objekty a její datace spíše koresponduje se souborem ze stratigraficky starší polohy kontextu 294. Vzhledem k těmto skutečnostem nelze její chronologickou výpověď vůči objektu 73 považovat za relevantní. Zcela jednoznačně je tak nutné odmítnout poměrně závazný autorčín závěr, v němž konstatuje: „Mince v rámci nálevoého celku z objektu 73, který se řadí do skupiny RS4 I, validuje chronologické postavení některých keramických znaků, díky kterým jsme schopni upřesnit a verifikovat podobu keramické produkce v 2. polovině 10. století na jižní Moravě, což je problematický velkomoravský horizont vývoje, pro který nemáme na Moravě mnoho analogií. Zvláště pak postrádáme podobně časově souledné nálevoé celky s absolutními prameny datace. Velkomoravský horizont vývoje (RS4 I) tak na Zadním hrůdu zaujímá pozici v pokročilé fázi 10. století, definované zejména 2. polovinou 10. století.“ Další minci tohoto horizontu – bavorský denár Jindřicha II. (955–976, př. č. 4848), vyobrazenou u archaicky vyhlížející keramiky z objektu 66 (datovaného v katalogu jako RS, přiřazeného ale v syntetické části textu ke stejnému horizontu RS4 I) pak provázejí určité nejasnosti – tentokrát právě mince není evidována v inventáři kontextů (jednovrstevnatá výplň 242, s. 324–325). V textové části je soubor z výplně datován jako RS3 a o minci se dozvídáme, že pochází z povrchu výplně a není z tohoto důvodu považována za současnou se souborem. Jakkoliv dílčí chyby v soupisech množství dat jsou zcela pochopitelné a nejde o věc zcela zásadní, stratigrafická pozice mince z objektu 73 možné využití mincí k datování keramických souborů jednoznačně znevýhodňuje. V této souvislosti pak vyvstává otázka, zda předpoklad osídlení v hiátu, o němž autorka uvažuje pro starší část 10. století, je oprávněný. Shodně výše zmíněné obecné tendence ve vývoji keramické produkce, které byly zaznamenány ve středních Čechách a jejichž datování je podloženo sérií dendrodat z počátku 10. století a posléze datem *post quem* 929, spadají právě do onoho období závěru 9. a 1. poloviny 10. století. Toto srovnání, které sice nezavdává důvody ke shodnému datování takovýchto proměn v oblasti Podjíví, alespoň podporuje nezbytnost dalšího ověřování a hledání datačních opor pro chronologii počátků těchto proměn v moravském prostředí. V případě, že by, jak naznačuje autorka v případě keramiky s kalichovitou profilací okrajů, bylo uvažováno o návaznosti těchto proměn na změny v moravském prostředí, mělo by k nim dojít ještě o něco dříve. O tom, že nalezený soubor mincí poslední třetiny 10. století jednoznačně prokazuje význam osídlení v poloze Kostice – Zadní hrůd v tomto období samozřejmě není pochyb.

Za problematické lze považovat některé (ovšem zcela okrajové) poznámky, týkající se české mladohradištní produkce, které je, oproti autorčínu mínění (s. 212, 242), nejméně v posledních desetiletích věnována, pokud jde

o výpověď souborů z centrálních lokalit ve středních Čechách, poměrně soustavná pozornost.

Monografické zpracování hodnotného nálezového souboru z lokality Kostice – Zadní hrůd je cennou a přes některé zmíněné nedostatky kvalitní prací a neopominutelným pramenem pro poznávání keramické produkce mladšího raného středověku na Moravě. Současně se práce stává cenným detailním přehledem problematiky daného období na Moravě a to nejen, pokud jde o vývoj hmotné kultury, ale i z obecného hlediska. Ocenit lze rozhodně (a zejména ve srovnání se situací v Čechách), i skutečnost, že autorka navazuje na předchozí bádání a dále jej rozvíjí. Předkládaná recenze upozorňuje na některá možná úskalí vyhodnocování archeologických pramenů, vyvolaná daným stavem dochování terénních situací běžně a intenzivně zemědělsky využívané lokality a typem nálezových situací, které jsou dnes pro její poznání k dispozici a jejichž výpovědní hodnota je omezená. Čtenářovu orientaci v rozsáhlé a členité práci poněkud komplikuje ne vždy vhodně volený název jejích jednotlivých částí, neboť text se občas věnuje i dalším podstatným tématům, které název nezohledňuje. Pokud jde o užité metody statistické analýzy keramiky, nastoluje také otázku volby vhodných kategorií pro analýzu primární.

Literatura

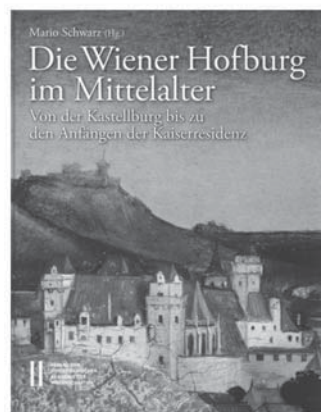
Procházka, R. – Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12. – 13./14. století. Přehled výzkumů 48, 143–232.

Mario Schwarz /Hrsg./

Die Wiener Hofburg im Mittelalter

Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz

Veröffentlichungen zur Bau und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg, Band 1

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Wien 2015
599 stran, nestránkovaná příloha – rodokmen Habsburků do r. 1519
ISBN 978-3-7001-7656-5

Recenzoval:

Rudolf Procházka

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 19/363, CZ 602 00 Brno
prochazka@arub.cz

První díl úctyhodného podniku, jehož cílem je podat komplexní dějiny vévodského a posléze císařského hradu ve Vídni, je také prvním výsledkem iniciativy Komise pro dějiny umění při Rakouské akademii věd roku 2004. Výpravná kniha s vysokým podílem barevných fotografií podává vyčerpávající charakteristiku stavebního vývoje nejen vlastního hradu, ale také blízkého augustiniánského kláštera (založeného roku 1327) a „dvorského farního kostela“ sv. Michala. Výklad je kromě samostatného úvodu členěn do tří chronologických oddílů (do roku 1276, do roku 1395 a do roku 1529). Díky stavebním úpravám a navazujícímu stavebnímu a archeologickému průzkumu prováděnému v následujících letech se v mezích možností podařilo objasnit charakter nejstaršího hradu, náležejícího do skupiny tzv. kastelů. Je třeba vyzdvihnout, že svazek je věnován zesnulému Tomáši Durdíkovi, což nepochybně představuje výraz uznání pro naši archeologickou vědu. V následujících řádcích se zaměříme na části týkající se vlastního hradu a jejich přínos pro kastelologické bádání s důrazem na otázku vzniku tzv. středoevropského kastelu.

Založení hradu předcházelo rozmach Vídně od 2. poloviny 12. století, zejména za vlády vévody Leopolda VI. (1190–1230). V rámci historického přehledu z pera *Maria Schwarze* (s. 78–81) si nelze nevyšimnout pozitivního hodnocení vlády Přemysla Otakara II. v rakouských zemích.

V kapitole o počátcích hradu zmiňuje *Paul Mitchell* dosud málo prozkoumané osídlení 9. – 10. století kolem kostela sv. Ruprechta v areálu někdejšího římského vojenského tábora, jakož i rané středověké pohřebiště v prostoru pozdějšího chrámu sv. Štěpána. Skutečný rozmach Vídně lze klást až do 2. poloviny 12. století. Prvotní vévodské sídlo Jindřicha II. se nacházelo v jihozápadním koutu někdejšího římského tábora. Za Jindřichova nástupce Leopolda VI. kolem roku 1200 areál města podstatně zvětšila nová hradba, ovšem rozmach osídlení vně původního jádra zatím podle archeologických nálezů nelze klást před 13. století. To potvrzuje dosud jen předběžně publikovaný výzkum v areálu tzv. Stallburgu (areál císařských stájí v rámci Hofburgu), který odkryl rané měšťanské parcely s dřevěnou zástavbou s počátky po roce 1220. Samotná hradba, jejíž dokončení se předpokládá k do roku 1239 (obležení Vídně) byla zkoumána na jediném místě; dosahuje síly 1,6 m. Pro srovnání – o málo mladší městská zeď v Brně dosahuje síly 2,1 m. Předloha pro vídeňskou hradbu se hledá v Kolíně nad Rýnem (výstavba 1179–1220).

Gotické jádro dnešního Hofburgu lze hledat v části zvané „Schweizer Hof“. Jeho poznání se prohloubilo díky stavební

historického průzkumu, který ovšem zasáhl především sklepy a další funkčně spíše druhořadé prostory, nadzemní zdíva bylo možné poznávat především v maloplošných sondážích. Výjimku představuje odkryv velkého úseku líce bosovaného zdíva v další části hradu, zvané Kesselhaushof, mezi západní a jižní věží. Bosované kvádry se v Rakousku rozšířily v 1. polovině 13. století. V souladu s nejstaršími vyobrazeními i dalšími zjištěními nyní Paul Mitchell rekonstruoval vídeňský hrad jako kastel se čtyřmi hranolovými věžemi v rozích. Vůči kurtinám nejsou věže rozmístěny stejnoměrně – mírně dvoustranně flankují věže v severním a východním rohu, tedy tam, kde jsou součástí linie městského opevnění, zatímco dvě zbývající směrem k městu jsou vysunuty z linie hradby pouze na ose severovýchod – jihozápad, a to každá v jiné míře. V této souvislosti se poukazuje na jihoitalské případy, kde dvojice věží na straně k moři flankuje jen boky kastelu, nikoliv pobřežní pásmo. Nestejně, často zčásti chybějící flankování najdeme u řady středoevropských kastelů, např. v Kadani – stavitelé zjevně nekladli na tuto vlastnost obranného systému příliš velký důraz.

Podle vídeňské kroniky *Continuatio Vindobonensis* (1267–1302) i s ní současně *Cronicon Colmariense* (do 1304) byl stavitel hradu až Přemysl Otakar II. To připouští i naše bádání, ovšem bez hlubší analýzy (např. *Kuthan 1993*, 50, 198 na základě starší práce *Kühnela 1964*). Výsledky stavebně historického průzkumu však svědčí spíše o tom, že tento stavebník hrad jen dokončil. Z falza tzv. zakládací listiny blízke fary u sv. Michala se zdá ovšem plynout, že zakladatelem hradu byl vévoda Leopold VI. Na základě stavebně historických zjištění se připouští, že značné části hradu stály již roku 1239. Hlavní oporou je datování bosovaného zdíva v jihozápadní fasádě hradu.

Závažnou pasáž představuje kapitola konfrontující vídeňský hrad s otázkou vzniku a rozšíření evropského kastelu z pera *Doris Schön*. V úvodu připomíná teorii Tomáše Durdíka o domácím původu českého kastelu ve vazbě na parcelaci měst, která právem vzbudila výhrady (srov. např. *Razím 1992*). Hlubšímu poznání otázky původu kastelu v rakouských zemích brání nízký stupeň poznání konkrétních lokalit – kromě Vídně jde zejména ještě o Wolkersdorf. Studium pouze na základě povrchově zřetelných prvků a plánů vedlo k příliš širokému chápání pojmu kastel zejména v syntéze *Patricka Schichta* (2003). Revize lokalit, a to i těch, které vykazují např. věž s bosovaným zdívem z 1. poloviny 13. století (Bruck nad Litavou, Ebenfurth) přiměla autorku mnohé hrady ze skupiny údajných raných kastelů obsažených v práci P. Schichta vyloučit nebo považovat za neprokázané, případně pozdní – v této souvislosti lze vzpomenout na kastel v Dolních Kounicích ze 14. století (*Plaček 2001*, 192–194). Za nejlépe dochovaný hrad kastelovitého typu z Rakouska se považuje Pottendorf s dvojicí dochovaných věží s bosovanými kvádry v líci na východní straně a torzem třetí věže na straně západní.

Zdá se, že v Rakousku nemá Hofburg předchůdce, naopak sloužil jako vzor pro hrad ve vídeňském Novém Městě a snad i v české Kadani. Šlechtické hrady pravidelného půdorysu s rohovými věžemi se stavěly až v pozdním středověku. Přehled západoevropských kastelů poskytl Paul Mitchell. Zdůrazňuje časný vznik francouzského kastelu za Filipa II. Augusta, kdy byl kolem roku 1200 postaven Louvre s typickým kulatým donjonem a flankujícími věžemi obvodové hradby rovněž okolového půdorysu. Tento typ věže má nejbliže k normanským a mladším *keeps* v Anglii. Okolnosti vzniku kastelu ve Francii však zůstávají nejasné. Od 20. let 13. století se tento typ šířil i v okolních zemích, ovšem v Německu se neujal v čisté formě, přebíraly se jen jednotlivé prvky. Francii jako zdroj inspirace lze tudíž vyloučit. V jižní Itálii rozvinul program výstavby hradů pravidelného půdorysu poslední velký Štauf Fridrich II. po roce 1229. Dominují čtyřboké půdorysy s velkým dvorem. Variabilita je vysoká, přítomné jsou flankující věže okrouhlé i hranaté (Tirani, Bari, Catania aj.). Většina hradů sloužila

jako mocenské opory, avšak ve vnitrozemí se setkáváme i s hrady loveckými či „pro potěšení“. Autor Mario Schwarz na základě prokázaných vztahů k antickému dědictví (brána v Capui) uvažuje o obdobné inspiraci i v případě jihoitalských Fridrichových kastelů. Prostřednictvím Byzance se antický kastel dostal i muslimským vládčům Sicílie, o čemž svědčí hrad Mazzalaccar u Sambuky. Totéž platí i pro následné hrady Normanů, kde ovšem bylo původní schéma redukováno v kontaktu s typem hradu s dominantním donjonem. Byzantská stavební tradice ovlivnila arabské stavitelství i ve východním Středomoří, o čemž svědčí umajjovské pouštní zámky 7. a 8. století. Ráz kastelu měly četné hrady křížácké u Svaté zemi. Autor v této souvislosti připomíná kontakty Království sicilského se Svatou zemí. Bohužel je stav poznání jihoitalských hradů stále z hlediska současných odborných nároků nedostačující, chybí zejména analytické vývojové plány, takže nezbylo než publikovat schematické jednobarevné půdorysy ze starší práce *Waltera Hotze* (1981).

Bosáž, klíčový stavební prvek pro určení původu vídeňského hradu, je znám z německých hradů již v době Fridricha Barbarossy a zřejmě jeho vliv, resp. vliv jeho stavitelů, byl příčinou jejího výskytu v jižní Itálii. Inspirace se hledá u stojících ruin antických staveb, a to nejen v Itálii, ale i v Německu.

Mario Schwarz se jednoznačně postavil za názor, že stavební typ kastelu se rozšířil do střední Evropy z jižní Itálie za Fridricha II. přičemž Hofburg patří přední postavení; další podobné stavby – Wiener Neustadt, Kadaň, Köszeg v Uhrách aj. jsou od něj odvozeny. Stavebníkem vídeňského hradu pak byl nejspíše Fridrich sám, a to v době, kdy nejvíce ovlivňoval rakouské záležitosti ve snaze vytvořit z rakouských zemí a Štýrská říšskou državou pod štaufskou svrchovaností (1236–1239, 1246–1250). Připomíná se nedokončení dalších soudobých objektů s bosáží (Vídeňská brána v Hainburgu, hrad v Brucku nad Litavou). Vídeňský projekt měl Přemysl Otakar II. jen dokončit.

Jak už to často bývá, jazyková bariéra patrně zabránila Mariu Schwarzovi v dostatečné míře reflektovat názory české odborné literatury na otázky související s formováním kastelu ve střední Evropě a přijímáním cizích podnětů. Práce *Jiřího Kuthana* (1993) byla přeložena do němčiny (*Kuthan 1996*) a z ní přejal M. Schwarz úvahy o vlivu francouzské gotiky na přemyslovskou architekturu 3. čtvrtiny 13. století, pominul však jeho úvahy o aplikaci hradu typu kastel. Zde se J. Kuthan v zásadě s M. Schwarzem shoduje. Na základě starší literatury z doby před novým průzkumem Hofburgu sice připouští Přemysla Otakara II. jako jeho stavebníka, avšak rané české kastely považuje spíše za projev vlivu z rakouského Podunají v návaznosti na stavby císaře Fridricha II. doložené nejen v jižní Itálii, ale i v Německu (*Kuthan 1993*, 194–201). Nová analýza výskytu bosovaného zdíva na českých hradech ukázala, že vyjma chebského okruhu se bosované zdívo prakticky neuplatnilo – jediný jednoznačný příklad z doby Přemyslovky vlády představuje Hlízová věž na Zvíkově (*Varhaník 2014*).

V dalších kapitolách, které mají již dominantně umělecko-historický ráz, je věnována vždy ve zvolených časových úsecích, kromě hradu, detailní pozornost stavebnímu vývoji zmíněných sakrálních staveb, tvořících spolu s hradem reprezentativní „dvorský“ komplex. Autoři si všímají i proměn okolí těchto objektů; kolem hradu se postupně vytváří čtvrt s řadou šlechtických paláců. Kastel sv. Michala byl založen asi Leopoldem VI. ve 20. letech 13. století; navzdory řadě změn a dostaveb si v interiéru dochoval znaky rakouské „Sondergotik“ 2. čtvrtiny 13. století. V kostele neproběhl archeologický výzkum, avšak byla věnována pozornost základovým zdívům obnaženým v barokní hrobce; zde byl zaznamenán výskyt techniky *opus spicatum*. Součástí analýzy je i určení proveniencí stavebních hornin (Andreas Rohatsch, Barbara Hodits), druhy kamene jsou barevně vyjádřeny ve fotografickém podkladě fasád. Augustiniánský kostel s klášterem je mladšího data, založil ho až

neúspěšný římskoněmecký král Fridrich Habsburský roku 1327, měl ovšem staršího předchůdce z 13. století, zničeného vídeňskými měšťany roku 1266.

V souvislosti s úpravami hradu ve 14. století je věnována pozornost tehdejšímu úpravám hradních staveb ve snaze o zvýšení komfortu a reprezentace, které zasáhly i starší hrady pravidelného půdorysu (zvýšení věží a doplnění obvodové zástavby hradu ve Wiener Neustadtu). Stavějí se i nové hrady pravidelného půdorysu s věžemi v rozích (Ulrichskirchen). Vídeňský hrad byl roku 1282 a pak znovu v letech 1356/1357 vybaven díky iniciativě vládnoucích vévodů kaplí, která však zanikla při výstavbě třetí kaple dokončené po roce 1425. Faktických dokladů stavební činnosti na hradě ve 2. polovině 14. století však bylo zjištěno minimum.

Výraznější stavební činnost lze klást do pozdního 15. století – asi před rokem 1458 byl zvýšen jihozápadní trakt, budovaly se nové sklepy, avšak klíčové změny se týkaly okolí hradu. V období vlády císařů Friedricha III., krále Matyáše a Maxmiliána I. byla vykoupěna řada domů v předpolí a roku 1530 se podařilo vykoupit a přesunout i michalský hřbitov. Cílem bylo vytvoření asi 100 m širokého volného prostoru, reprezentativního náměstí v souladu se soudobými trendy, které měnily širší prostor v okolí vrcholných městských hradů (uvádí se např. městský hrad Sforzů v Miláně). Zásadní vliv pro posílení reprezentačního vzhledu hradů mělo dílo významného teoretika architektury Leona Battisty Albertiho „O stavitelství“ z roku 1452, kladoucí důraz na estetiku.

Z hlediska poznání funkční struktury vrcholného pozdně gotického sídla lze vyzdvihnout kapitolu *Paula Mitchella* „Prostorová a funkční analýza hradu“. Zajímavý pramen po této stránce představuje líčení smrti Albrechta VI. roku 1463 z pera jeho osobního sluhy Hanse Hierszmanna. Důležitým zdrojem poznání je také smlouva z roku 1458, jíž byl hrad rozdělen mezi tři členy habsburského rodu. Ve srovnání s mladšími sídly působí vévodské a císařské privátní komnaty – tzv. apartmán stále ještě velmi skromně. Sám Albrecht obýval jednu vytápěnou místnost doplněnou o komoru se záchodem. Císař Fridrich III. obýval tři místnosti – jídelnu, jízbu a ložnici. Ženská část obytných prostor byla zcela oddělena, nacházela v jiné části hradu. Hrad disponoval také rozsáhlým sálem zvaným „Tanzhaus“ o velikosti 450 m², který však zdaleka nedosahoval Vladislavského sálu na Pražském hradě (800 m²).

Z hlediska poznání některých neobvyklých funkcí si zaslouží pozornost výstavba věže augustiniány v přilehlém úseku městského opevnění. Měla sice plnit i obrannou funkci, hlavním důvodem k její výstavbě však bylo vyřešení potíží s fekálním odpadem obyvatel konventu; věž prostě sloužila jako jímka, což potvrdil i archeologický výzkum. Jeho vedoucí E. H. Huber se domnívá, že zde byla využita starší věž z raného 13. století (*Huber 2000*), s čímž však nekoresponduje díky listiny. Jako analogie se uvádí věžová latrina v hradbě Greifswaldu, využívaná tamními františkány.

Publikace o středověkém vývoji vídeňského hradu a celé hradní čtvrti představuje důležitý příspěvek k vývoji středověké architektury ve středním Podunají, byť podíl archeologie je zanedbatelný. Z hlediska bádání o středověkých hradech, zejména pak typu kastel, jde o publikaci, jíž se lze při seriózním bádání sotva vyhnout.

Kniha obsahuje rozsáhlou, převážně fotografickou obrazovou přílohu vysoké kvality. Její součástí jsou i četné hmotové rekonstrukce.

Literatura

Huber, E. H. 2000:
Wien 1, Albertina. Fundort Wien 3, 206–209.

Kuthan, J. 1993:
Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk.

Kuthan, J. 1996:
Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen. Höfische Kunst im 13. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar.

Kühnel, H. 1964:
Die Hofburg zu Wien. Graz – Köln.

Hotz, W. 1981:
Pfalzen und Burgen der Stauferzeit. Geschichte und Gestalt. Darmstadt.

Plaček, M. 2001:
Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.

Razím, V. 1992:
Kastel středoevropského typu? *Archaeologia historica* 17, 133–139.

Schicht, P. 2003:
Österreichs Kastellburgen des 13. und 14. Jahrhunderts. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 5. Wien.

Varhaník, J. 2014:
Bosované zdivo na českých hradech ve středověku. *Svorník* 12, 175–186.